

**Forslag til World Heritage-område ved Sisimiut mellem
Kangerlussuaq, Aasivissuit og Nipisat**
Rapport til Qeqqata kommunia, januar 2013

Foto: B. Grønnow, 1989

Claus Andreasen

Indhold

I. Historik	2
II. Kriterier for det oprindelige områdes optagelse på tentativ-listen	3
II.a Forslag til seriel nomination	4
II.b Den aktuelle opgave (2012)	6
III. Afgrænsning af det fysiske område	7
IV. Kulturhistorisk beskrivelse	9
IV.a SAQQAQ	10
IV.b DORSET	16
IV.c SEN DORSET	18
IV.d NORDBOERNE	20
IV.e THULE-kulturen	21
IV.f EUROPÆERE	29
V. Opsummering	32
Det fysiske omfang af et World Heritage område	32
Resumé	33
VI. Afgrænsning af World Heritage område mellem Sisimiut og Indlandsisen.	34
VII. Konklusion, revideret forslag og titel	35
VIII. Vej fra Sisimiut til Kangerlussuaq med stikvej mod Aasivissuit	39
IX. Komparativ vurdering (OUV, Outstanding Universal Value)	40
SISIMIUT-området i forhold til foreslåede bevaringsværdige områder i Arktis	43
Diverse forslag til bevaringsværdige områder i Arktis	43
Litteraturliste	53
BILAG	58

I. Historik

Punkterne Historik og Eksisterende kriterier og NKA's forslag til seriel nomination bygger på det materiale, som har behandlet disse spørgsmål. Jeg har sakset i dem eller ændret lidt i formuleringerne, men ikke ændret i meningen eller informationerne.

Kort rids over fredningstiltag i området umiddelbart nord for Kangerlussuaq fra midt i 1970'erne.

- a) 1980, Grønlandsministeriets Fredningsgruppe udgav rapporten *Holsteinsborg. Sisimiut kommune, Natur- og kulturforhold*, der var resultatet af Grønlandsministeriets Fredningsudvalgs arbejde fra 1976 og fremefter.
- b) Den 1. januar 1981 overtog Grønlands Hjemmestyre ansvaret for den kulturhistoriske fredning. Holsteinsborg-rapporten var væsentlig, men der blev ikke foretaget særskilte kulturhistoriske arealfredninger udover de automatiske punktfredninger, som Fredningsloven hjemlede.
- c) I 1988 optages flere grønlandske områder af biologiske grunde på RAMSAR-listen, bl.a. *RAMSAR område 6: Eqqalumiut Nunaat og Nasuttuup Nunaa* i den østligste ende af projektområdet op mod Indlandsisen.
- d) I 1996 anførte Nordisk Råd i rapporten *Verdensarv i Nord*, at et stort område på begge sider af Kangerlussuaq bør optages på UNESCO's Verdensarvsliste under navnet: Aasivissuit og Arnangarnup Qoorua (Grønlandske indlands- og skærgårdsjagtområder).
- e) I 2003 blev området optaget på UNESCO's Tentativliste.
- f) Der foreligger en fil dateret "200406 / CLAN". Det fremgår ikke, hvem CLAN er, men det er ikke undertegnede. Papiret angiver både at være en beskrivelse af det aktuelle område og et "Udkast – under løbende redigering". Det indeholder elementer, der i hovedsagen synes at være "sakset" fra den gamle Holsteinsborg Fredningsrapport.
- g) I januar 2010 fremlagde Grønlands Nationalmuseum og Arkiv (NKA) et *Forslag til seriel nomination i Qeqqata Kommunia*. Dette vigtige dokument tager udgangspunkt i, at der er modstridende interesser i det World Heritage-område, der er optaget på Tentativ-listen. Grønlands Nationalmuseum og Arkiv (NKA) har derfor udarbejdet et begrundet forslag til en opdeling af området i 5 forskellige områder, hvoraf to ligger nord for Kangerlussuaq, dvs. i den gamle Sisimiut kommune.
- h) Under Qeqqata kommunia's kommunalbestyrelsesmøde 01/2010 (d. 23.02.2010) behandlede kombest. Punkt 24 om et UNESCO Verdensarvsområde i Qeqqata Kommunia. Der var udarbejdet en status, og Kombest. besluttede ... "at det videre arbejde skal fokuseres på delområder indenfor det oprindelige forslag – og dermed delområde 1 – 4 i Grønlands Nationalmuseums forslag." Disse områder er:
 - Område 1: Nipisat
 - Område 2: Aasivissuit
 - Område 3: Arnangarnup Qoorua (det fredede område)
 - Område 4: Angujaartorfik (skal muligvis ikke inddrages p. gr. a. råstof-konflikter)
- i) I 2010 udarbejdes en Forvaltningsplan for Kangerlussuaq, der bl.a. inddrager aspekter af UNESCO verdensarv-sagen, herunder ønsket om en vej mellem Sisimiut og Kangerlussuaq med en stikvej til Aasivissuit.

- j) D. 30. november 2011 mødtes Grønlands Selvstyre og Qeqqata kommunia. På grund af konflikterne med råstoffer og vandkraftpotentialerne i nogle af delområderne blev man enige om at fokusere på Aasivissuit og Nipisat, og parterne enedes om i kronologisk rækkefølge at arbejde med de nødvendige materialer til UNESCO, der skal omhandle:
1. Outstanding Universal Values / Sammenlignende analyse
 2. Forvaltningsplan / monitoring
 3. Nomineringsdokument, Video, Lysbilledserie (50 billeder), Kulturministerunderskrift
- k) Som første opfølgning på dette udarbejdede en arbejdsgruppe i Qeqqata Kommunia i 2012 en foreløbig rapport om *Inuit-kulturens specialiserede udnyttelse af de naturligt forekommende ressourcer i Arktis gennem 4.000 år. Natur og kultur i en enestående interaktion, der har skabt et levedygtigt eksistensgrundlag for Vestgrønlands Inuit gennem tiderne.*

Qeqqata Kommunia fik dermed ansvaret for at udarbejde et forslag til en sammenlignende analyse (pkt. 1) af, om et område omfattende Aasivissuit og Nipisat kan forventes at blive optaget på UNESCO verdensarvslisten. I den sammenlignende analyse skal det undersøges:

- A. om Aasivissuit og Nipisat opfylder de tre oprindelige kulturkriterier, som området i Qeqqata Kommunia er optaget på UNESCO's tentative verdensarvsliste med
- B. hvorledes en afgrænsning af de 2 områder kunne være set i lyset af et vejprojekt mellem Sisimiut og Kangerlussuaq for Aasivissuit og eventuelt eksisterende hytter for Nipisat
- C. hvilke skriftlige og mundtlige kilder, der foreligger for de to områder
- D. hvorledes det potentielle verdensarvsområde i Qeqqata Kommunia adskiller/udmærker sig fra andre tilsvarende potentielle verdensarvsområder i verden.

Udgangspunktet vil være, at der kun tages udgangspunkt i kulturelle kriterier, ikke i naturvidenskabelige eller kombinationer.

Såfremt analysen viser, at der er grundlag for at søge optagelse på UNESCO's verdensarvsliste, vil der efterfølgende skulle nedsættes en national projekt-/arbejdsgruppe, der udarbejder forvaltningsplan/monitoring samt nomineringsdokument (pkt. 2 og 3).

Efterfølgende har direktør Laust Løgstrup på vegne af Qeqqata kommunia i november 2012 indgået aftale med arkæolog, cand.mag. Claus Andreasen (fhv. museumsleder og fhv. fredningsinspektør ved Kalaallit Nunaata Katersugaasivia / Grønlands Nationalmuseum og Arkiv (NKA) om at udarbejde en sådan rapport.

II. Kriterier for det oprindelige områdes optagelse på tentativ-listen

Det oprindelige forslag anføres i en let bearbejdet form.

Aasivissuit - Arnangarnup Qoorua - Inuitiske jagtområder i kyst- og indlandsområder
Areal: 10.210 km². Området er foreslået til UNESCO i 2003 og optaget på tentativlisten

Området anses at opfylde 3 af UNESCO's 10 kriterier for opfyldelsen af universel værdi. (*kommentar:* de 10 kriterier er opdelt i 6 kriterier for kulturel universel værdi og 4 værdier for naturskabt universel værdi, se bilag 1).

- Kriterium III (artikel 24 (a)), *to bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared.*

Det skal være et enestående eller i det mindste exceptionelt vidnesbyrd om en kulturel tradition eller om en civilisation, som er levende eller forsvundet.

- Kriterium V (artikel 24 (a)), *to be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change.*

Det skal være et særligt eksempel på traditionelle menneskelige bosættelser, eller menneskers udnyttelse af jord eller hav, som er repræsentativ for en eller flere kulturer, eller menneskets samspil med miljøet, specielt hvor dette er blevet sårbart som følge af uigenkaldelig forandringer.

- Kriterium VI (artikel 24 (a)), *to be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance. The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria.*

Det skal være direkte eller håndgribeligt forbundet med begivenheder eller levende traditioner, ideer, tro eller kunstneriske og litterære værker af særlig universel betydning. Komiteens opfattelse er, at dette kriterium fortrinsvist skal bruges i sammenhæng med andre kriterier.

II.a Forslag til seriel nomination

Forslaget er udarbejdet af Grønlands Nationalmuseum og Arkiv. Det fremgår, at et væsentligt argument for at udpege et meget stort område som Verdensarvsområde var ønsket om at sikre ét sammenhængende, stort landskab fra kyst til indland, som kulturer, traditioner og mennesker på forskellig vis og med forskellig baggrund i en sæsonorienteret jæger-livsform har udnyttet fangstmæssigt gennem tiderne, og hvor der er afsat og efterladt kulturelle aftryk på landskabet.

Da der er foretaget markante ændringer i forudsætningerne for indstillingen, har NKA derfor foreslået den nedenfor anførte begrundelse for de enkelte områder i den serielle nomination.

Nipisat

Kystområde med de eskimoiske kulturers brug af kystens resurser fra Saqqaq-kulturen og frem til 1900-tallets industrisamfund. I området indgår også anlæg fra den tidligste kolonisering af landet i form af fundamentene af en dansk/norsk hvalfangerloge. Der findes historiske kilder om brugen af området, og stenalderbopladsen på Nipisat er delvis udgravet.

Opfylder kriterium V. Områdets kulturminde spænder over hele den kulturhistoriske periode i Vestgrønland.

Maligiaq – Aasivissuit

Maligiaq jagtsystemet er et resultat af brug af indlandet om sommeren. Bunden af Maligiaq er en traditionel, historisk ørredplads med opgangssted til indlandets renjagtsområder. Fra Maligiaq fører opgangsruen til renjægerpladserne ved Tasersuaq, Aasivissuit og indlandsisen. Alle har været i brug siden Thule kulturens tidligste tilstedeværelse i 1400-tallet. Aasivissuit er en af de største renjægerboplads i distriktet omfattende før-kolonitids jagtsyste-

mer som udnyttede topografien til drivjagtsystemer. Der er traditionel viden om brugen af systemet i historisk tid.

Opfylder kriterium V. Der kan være konflikt mellem UNESCO's krav til verdensarvssteder og kommunens planer om etablering af vej mellem Kangerlussuaq lufthavn og Sisimiut by.

Angujaartorfik

Samlingssted for brugere af Angujaartorfiup Nunaa, som ifølge den mundtlige tradition i perioder var benyttet af en stor del af den Vestgrønlandske befolkning. Mange teltringe og det tykke møddingslag ved elvdeltaet bekræfter dette. Pladsen benyttes stadig til ørredfangst og af ren- og moskusoksejægere. Der findes mundtlig overleveret viden og tidlig fortællende billedkunst om brugen af pladsen. På den nordlige bred af Angujaartorfik findes den største, kendte indlandsboplads fra Saqqaq kulturen (1890 – 1400 BC). Dalstrøget op til Paradisdalen er indgangen til ruterne til renjægerbopladserne i Angujaartorfiup Nunaa.

Opfylder kriterierne V og VI. Der kan være konflikt mellem UNESCO's krav til verdensarvssteder og de ønsker om råstofudvinding, der inkluderer planer om etablering af havn og vej i området.

Arnangarnup Qoorua

Området blev fredet i 1989. Ørred- og renjagtboplads med mange kulturminder fra renjagt (telthuse fra forskellige perioder, skydeskjul og varder). Der findes mundtlig overlevering om den traditionelle brug af pladsen i begyndelsen af 1900-tallet og dele af en historisk begivenhed fra overgangen til kristendommen omhandlende den falske profet Habakuk foregår på pladsen.

Opfylder kriterierne V og VI. Der kan være konflikt mellem UNESCO's krav til verdensarvssteder og de ønsker om råstofudvinding, der inkluderer planer om etablering af havn og vej i området.

Tasersiaq

Langs bredderne af Tasersiaq, der mod øst og syd omkranses af indlandsis, findes over 300 uforstyrrede anlæg fra indlandsjagt på rensdyr fra Saqqaq kulturen og frem til 1900-tallet. Det er et unikt sammenhængende kulturlandskab, hvor der er rig mulighed for at studere samspillet mellem landskab og kulturminder, specielt Thulekulturens og efterfølgernes brug af området gennem de seneste 600 år. Trækul fra de første stenalderkulturers ildsteder daterer brugen af landskabet tilbage til 2143 BC. To brugere fra 1800-tallet har både i skrift og billedform nedfældet mundtligt overleverede fortællinger fra området og der er indsamlet viden om den historiske brug af området.

Opfylder kriterierne III, V og VI. Kan kun komme i betragtning som verdensarvsområde såfremt planerne om etablering af vandkraftværk i forbindelse med Aluminiumsprojektet ikke realiseres. Dette område ligger uden for det samlede området optaget på UNESCO's tentativliste i 2003. Havde Grønlands Nationalmuseum på daværende tidspunkt kendt til dette unikke område med universelle kulturværdier ville det have været det vigtigste område i nomineringen.

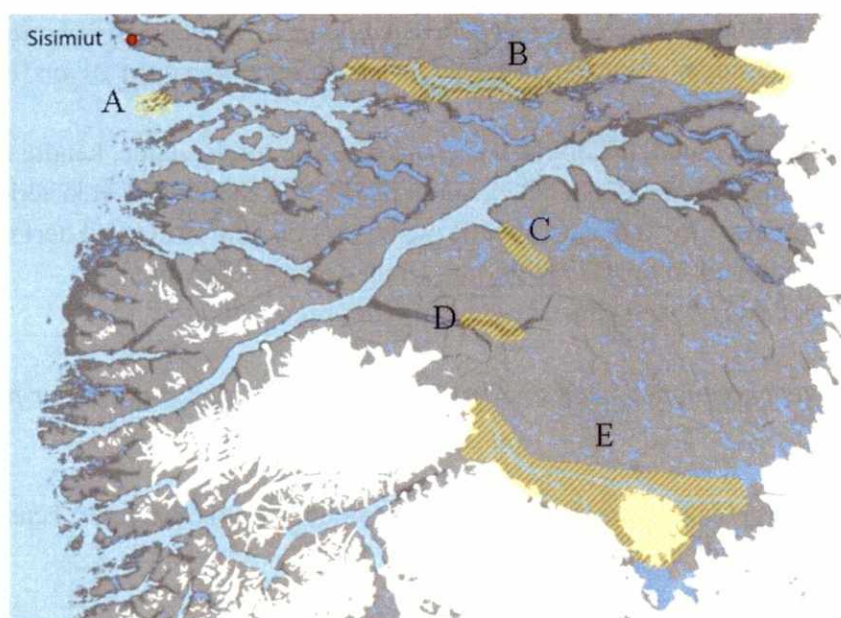

Fig. 1. Opdelingen af det oprindelige område i 5 forskellige områder, hvor område A, Nipisat og Område B, Aasivissuit skal indgå i World Heritage området ved Sisimiut.

II.b Den aktuelle opgave (2012)

Det skal bl.a. vurderes: *om Aasivissuit og Nipisat opfylder de tre oprindelige kulturkriterier, som området i Qeqqata Kommunia er optaget på UNESCO's tentative verdensarvliste med.* Der er tre oprindelige kriterier (III, V og VI) men da det oprindelige område er geografisk reduceret, er kriterierne V og VI forsvundet, da de er knyttet til områder syd for Kangerlussuaq. Dermed er der kun kriterium V tilbage: *"Det skal være et særligt eksempel på traditionelle menneskelige bosættelser, eller menneskers udnyttelse af jord eller hav, som er repræsentativ for en eller flere kulturer, eller menneskets samspil med miljøet, specielt hvor dette er blevet sårbart som følge af uigenkaldelig forandringer."*

Område	Kriterium	Før 2013				Fra 2013		
		III	V	VI		III	V	VI
A. Nipisat			x				x	
B. Maligiaq/Aasivissuit			x				x	
C. Angujaartorfik			x	x			Bør fredes	
D. Arnangarnup Qoorua			x	x			Fredet	
E. Tasersiaq		X	X	x			Bør fredes	

Tabel 1. Resumé af kriterier og delområder.

Område D. Arnangarnup Qoorua vil fortsat være fredet men bør udvides. Den eksisterende automatiske punktfredning af de enkelte kulturhistoriske levn i Område C. Angujaartorfik og i Område E. Tasersiaq bør udvides betragteligt til at være fredede områder. Dermed vil de kunne bidrage med kriterierne III og VI til den samlede oplevelse af de kulturhistorisk bevaringsværdige områder.

Med kriterium V som det eneste tilbageværende kriterium skal det undersøges om:

1. områderne A og B udgør *særlige eksempler på traditionelle menneskelige bosættelser*,
2. områderne A og B udgør *et særligt eksempel på menneskers udnyttelse af jord eller hav*,

For at besvare disse spørgsmål, må området afgrænses, og de foreliggende, kendte levn må bedømmes. Det vil blive vurderet, om det er rigtigt, at der kun kan knyttes et kriterium (V) til hvert af de to områder hhv. Indlandsruten til Aasivissuit og Nipisat. Jeg vil derfor også undersøge om områderne kan opfylde Kriterium III og derfor spørge om:

3. *der er tale om et exceptionelt vidnesbyrd om en kulturel tradition* eller
4. *der er tale om et exceptionelt vidnesbyrd om en civilisation, som lever eller er forsvundet?*

Undersøgelsen vil også undersøge, om den foreslåede opdeling i to områder er hensigtsmæssig, og om det samlede område er stort nok.

III. Afgrænsning af det fysiske område

NKA skitserede to delområder: A og B, se fig. 1. Det er i arbejdet med denne opgave blevet klart, at de to snævre områder ikke tilsammen rummer den nødvendige historie, og derudover ændrer de på præmissen for indstillingen om et sammenhængende område fra Indlandsis til kyst. Jeg har derfor valgt at arbejde med et lidt større, sammenhængende område, kaldet Projektområdet, som er én sammenhængende geografisk tracé fra Indlandsisen i øst til Nipisat i vest, dvs. ca. 160 km og i ca. 10-25 km bredde. Arealet bliver ca. 2.500 km².

Området går fra 1) Indlandsisen via 2) et stort, topografisk bølgende indlandsområde til 3) et fjordsystem med en skærgård og ud til den 4) åbne yderkyst. Projektområdet ligger omkring 67° N, dvs. lige nord for Polarcirklen, den nordlige vendekreds.

Holsteinsborg-rapporten har en dækkende gennemgang af en række naturhistoriske forhold i området, og der henvises hermed generelt til den (Haarløv et al. 1980).

Fra Indlandsisen til Aasivissuit

Den østligste zone består af Indlandsisens randzone med dens evige dynamik. Iskanten flytter sig og randen ændrer konstant form: den nedbrydes, glider lidt tilbage, den smelter og smeltevandet er med til at forme det jomfruelige landskab foran Indlandsisen. I dette morænelandskab skabes der nyt land, så længe isen trækker sig tilbage, hvilket den stort set har gjort siden sidste istid for 12.000 år siden.

Mod nord dannes grænsen af den enorme dal, hvor Isortoq løber. Mod syd afgrænses det store indland af den smeltevandsdal, der fører fra Indlandsisen og ud til Kangerlussuaq.

Tæt på Indlandsisen starter det vegetationsdækkede landskab, hvis flora og bevoksning varierer i diversitet, intensitet og frodighed hele vejen ud til skærgården. Der er ligeledes en variation i forhold til højden, samt store forskelle i lavlandet, langs elvene og søerne.

Det er i denne indre del af landskabet mellem Indlandsisen og bopladsen Aasivissuit, at rensdyrene har et stort kælvningsområde (Cuyler et al. 2012), og i den indre del langs Indlandsisen er der udlagt et stort RAMSAR-område (Egevang et al. 2001).

Landskabets forholdsvis bløde former med bakker og dale, der hovedsageligt ligger i en øst-vestgående retning, skaber mange vandringsruter for rendsyrene, der trækker vestover hen på sensommeren/efteråret og retur i foråret. Ruterne fra Indlandsisen snævrer ind hen mod Aasivissuit, der således ligger helt centralt placeret, da topografien med de store, kraftige fjelde mod nord ved Isortoqs sydlige bred og de lettilgængelige ruter mellem bakkerne i lavlandet og Aasivissuit tasiat skaber en flaskehals hér.

Det er rendsyrenes faste, årlige vandreruter mellem indland og skærgård, der skaber baggrunden for, at området overhovedet har været interessant for inuit gennem tiderne. Det er derfor af afgørende betydning for at forstå de kulturelle levn, at vi i dag og fremover kan iagttage såvel kulturlevnene som rendsyrene i deres naturlige kontekst.

Moskusokserne i området er et fremmedelement, der blev importeret i 1960'erne.

Indlandet mellem Aasivissuit og Maligiaq / skærgården.

Vest for Aasivissuit breder landskabet sig ud, fordi Isortoq bøjer af i en ret vinkel og løber mod nord, og mod syd fortsætter Kangerlussuaq sit sydvestgående forløb ud mod Davis Strædet.

Projektområdet er lagt med udgangspunkt i de 2 store søer, der fører fra bopladsen Aasivissuit til fjorden Maligiaq, en rute der kendes som Maligiaq-ruten. Landskabet er som helhed kuperet med store former, kun nær Indlandsisen dukker den rå undergrund frem.

Fra Maligiaq til Indlandsisen er klimaet primært et lavarktisk, kontinentalt, tørt indlandsklima med frodig vegetation op til omkr. 200 moh., hvor den bliver mere sparsom.

Det trefingrede skærgårdsområde ved Maligiaq, Akulleq og Orioq

Fjordområdet ved Maligiaq er et stort, lavvandet, siltet område (delta), hvor forholdene tvincer opgangsruten gennem Itinneq over på nordsiden af elven. På sydsiden af dette opgangs-område antager landskabet mere alpine træk med højder på 600 – 800 moh. Elven gennem Itinneq er sejlbare for mindre både (Kramer 1989). Området modtager store mængder ferskvand fra søerne, og der dannes fastis allerede i løbet af oktober. Fjorden Maligiaq er den helt centrale indfaldsport til indlandet, men livet i området forstås bedst, hvis man inddrager de to andre fjorde: Akulleq og Orioq. Hermed inddrages også den nedlagte bygd Saqqarllit med ruiner fra fortidig bebyggelse.

Omkring Maligiaq skifter klimaet mellem det kontinentale indlandsklima og yderkystens atlantiske, fugtige og mere nedbørsrige klima.

Yderkysten med øen Nipisat

Øen ligger ud for den vestligste ende af Sarfannguaqland i den ydre del af skærgården og dermed i den nordlige del af Det vestgrønlandske Åbentvandsområde, der er isfrit hele vinteren. I den dybe skærgård grænser dækker fastis de indre dele om vinteren. Under særlige omstændigheder kan der opstå havis om vinteren, hvis Vestisen bliver presset ned i området.

Den sydgrønlandske Storis når ikke op til området om sommeren.

Øen er adskilt fra halvøen Appilattoq på Sarfannguaqland af et smalt sund / et strømsted, der har karakter af at være et polynia, dvs. et åbenvandsområde i et ellers isdækket havområde (Born 1999:151). Sådanne strømfylde lokaliteter er uhyre attraktive for såvel sæler som hva-

ler og fugle og dermed også for arktiske jægerfolk. Et lignende strømsted kendes bl.a. ved bygden Sarfannguit i den østlige ende af Sarfannguaqland.

Nipisat's vegetation er præget af de stærke sydvestlige vinde, der holder vegetationen nede. Den dominerende bevoksning er dværgheide, dværgbirk, arktisk pil samt lav og urter. De fleste øer i skårgården ud mod Davis Strædet er præget af lave buske og revling, herunder også den sydligere øgruppe, Siorarliit.

Projektområdet er kulturelt interessant og usædvanligt i Grønland. Det er den bredeste isfrie zone i Grønland; det går fra Indlandsis til det åbne hav; fra et kontinentalt og tørt klima til et atlantisk og fugtigt klima; fra havniveau til 800 meter høje fjelde; yderkysten er en del af den nordlige overgangszone mellem det vestgrønlandske åbentvandsområde og det nordligere polar-område med tilfrosne have om vinteren.

Sådanne overgangsområder, hvor flere økologiske zoner støder sammen, er kendt for at være biologisk rige. På land findes de normale pattedyr: snehare, ræv og rendyr samt den i 1960'erne indførte moskusokse. I relation til menneskets historie er det primært rendyret, som har haft betydning for menneskets tilstedeværelse og udnyttelse af området. Området rummer store rendyrflokke; alle arter af sæler dog er klapmyds sjælden, flere arter af hval; de fleste havfugle, herunder enorme mængder edderfugle i ældre tider samt mange trækfugle. Fra Maligiaq og ud til skærgården findes flere mindre fuglefjelde, der nu er mere eller mindre forladte, men som har været udnyttet i ældre tider. Områdets store hvalrosbestand har haft stor betydning for fangerne op gennem tiderne.

I de sidste 800 år har Sisimiut-området været det sydligste område med hundeslæder og samtidig har kajak-kulturen været stærkt repræsenteret. Begge transportformer har øget de logistiske muligheder hhv. sommer og vinter og givet rig mulighed for at udnytte de mange og meget forskelligartede biotoper og jagtdyr.

IV. Kulturhistorisk beskrivelse

Navngivningen af de forskellige kulturelle grupperinger vil følge den standard, der er lagt i værket *Grønlands Forhistorie* (Gulløv et al. 2004). Det betyder, at de ældste grupper omtales som Saqqaq-kulturen, Dorset-kulturen og Sen Dorset-perioden. Overordnet omfattes disse grupper af betegnelsen: palæoeskimoerne og den palæoeskimoiske periode. Den yngste indvandring er Thule-kulturen, der kan opdeles i flere grupperinger og faser, som ikke vil blive brugt. Overordnet kaldes denne gruppe for neoeskimoerne og den neoeskimoiske periode. Thule-kulturens folk kaldte og kalder sig selv for inuit, og de omtalte Dorset-folkene som tunit. I det omfang begreberne tunit og inuit bruges, vil de referere til mennesker fra hhv. Dorset-kulturen og fra Thule-kulturen. Overgangen mellem Thule-kulturen og nutid eksisterer ikke som et fast årstal, men er en glidende udvikling og forandring. Som en kunstig afgrænsning sættes året 1800.

I litteraturen ses betegnelser som *palæoinuit* og *neoinuit*. Disse begreber vil ikke blive brugt i denne sammenhæng.

Årstal i forbindelse med arkæologiske kulturer, grupper, begivenheder og lign. er kun sjældent absolutte årstal, men omtrentlige og som regel baseret på et antal Kulstof14-dateringer,

som i sig selv rummer statistiske usikkerheder ligesom det daterede materiale også giver begrænsninger eller usikkerheder.

Jo tættere vi kommer historisk tid, jo mere præcist kan visse begivenheder eller forløb dateres, når de er omtalt eller beskrevet i skriftlige kilder. Det kan være sagaer (sjældent særligt præcise), logbøger, rejseberetninger, interview, fotos etc. I sådanne situationer kan der være tale om eksakte årstal som f.eks. Frobishers rejse, Halls besøg, Hans Egedes ankomst, anlæggelsen af Nipisat etc. Dette vil fremgå af sammenhængen.

Årstal før Kristus anføres som fvt.(= før vor tidsregning): 2250 – 1875 fvt., 120 fvt.

Årstal efter Kristus anføres som: 1100tallet, 1255, 1700-1785 etc.

Forkortelsen evt. (= efter vor tidsregning) kan optræde.

De eskimoiske kulturer i Grønland er altid kommet fra Canada, som i Høj-Arktis ligger tæt på Grønland (20-25 km). Nogle grupper havde direkte kulturel og genetisk baggrund i det nordlige Alaska omkring Bering Strædet (Saqqaq og Thule), i andre tilfælde er Canada ankomststedet for den indvandrende gruppe (Dorset). De europæiske er alle kommet sejlene.

Sisimiut området rummer en bred vifte af forhistoriske levn, primært bopladser, men også grave og jagtanlæg. Der er bopladser fra alle perioder i den vestgrønlandske, eskimoiske forhistorie. Der findes mange bopladser fra Saqqaq-kulturen og lidt færre fra Dorset-kulturen. Der er registreret enkelte mindre bopladser og løsfund fra begge perioder i fjordene og indlandet. Thule-kulturen har i stort omfang sat sine spor i indlandet, langs fjordene, i skærgården og på yderkysten.

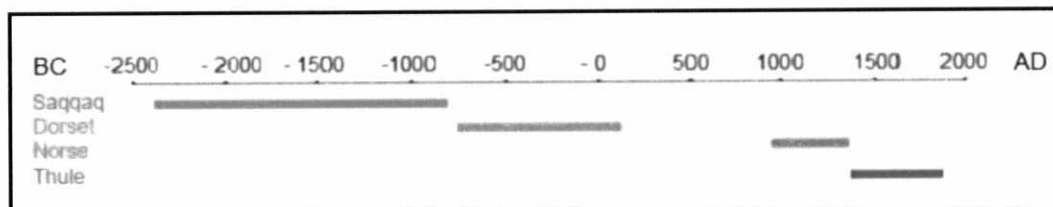

Fig. 2. Omtrentlig tidstavle for de 4 arkæologiske hovedgrupper i Vestgrønland (Knudsen 2009)

IV.a SAQQAQ

Saqqaq-kulturen har sine rødder i det nordlige sibirisk-alaskanske område, hvorfra grupper vandrede igennem Arktis frem til Ellesmere Island, hvor der bl.a. er levn i den canadiske nationalpark Quttinirpaaq (på Canada's Tentativ-liste, <http://www.pc.gc.ca/eng/progs/spm-whs/page08/site08.aspx>). I Canada omtales gruppen som præ-Dorset, som udkrystalliserer sig som Saqqaq-kultur i den nordvestligste del af Canada. Fra Ellesmere Island fortsatte vandringer ind i Thule-området. De ældste indvandringer er omkr. 2.500 fvt. Fra Thule-området bredte de sig via Vestgrønland ned til og rundt om Grønlands sydspids og videre op til områderne nord for Scoresbysund omkring Clavering Ø (Sørensen 2006; 2012:332).

DNA-analyse af hovedhår fra Qeqertasussuk-bopladsen viser en svag genetisk forbindelse mellem Saqqaq-folket og mindre befolkningsgrupper, der i dag bor på øerne ud for Sibirien (Rasmussen 2010). Der er ingen genetisk forbindelse mellem Saqqaq-folkene og de nuværende grønlænderes forfædre, Thule-kulturen.

Den samlede længde af bosætningsperioden varierer efter hvilket område, der tales om. De længste perioder ses i hhv. Disko Bugt, Sisimiut-området og Nuuk-området. De ældste og yngste spor fra Saqqaq-folkene i Grønland kommer fra Sisimiut og er daterede til hhv. omkr. 2.400 fvt. og perioden 800 - 400 fvt. Det er derfor sandsynligt, at Saqqaq-folkene har været til stede i Sisimiut-området gennem næsten hele perioden.

Saqqaq-folkene udnyttede stort set alle kendte ressourcer i de områder, de bosatte sig i. På bopladsen Qeqertasussuk i den sydvestlige del af Disko Bugt har udgravning af en dybfrossen køkkenmødding fremdraget et detaljeret og righoldigt inventar, og hvor det store knoglemateriale fra de hjembragte fangst dyr dokumenterer den meget varierede spiseseddel (Grønnow 1994, Meldgaard 2004). Den grundlæggende føde var marin: sæl, fisk, havfugle og formentligt hval, med et betydeligt indslag af rensdyr.

Lige sydøst for udmundingen af Jakobshavn Isfjord ligger en anden imponerende, dybfrossen forhistorisk boplads på Qajaa. Mindre dele af denne boplads, der også rummer et velbevaret genstandsmateriale og mængder af knogler, er undersøgt og udgravet (Meldgaard 1983, Elberling et al. 2011).

Sammen med den store boplads på Sermermiut på nordsiden af Isfjorden udgør disse pladser en helt central gruppe Saqqaq-pladser, når man ønsker at forstå Saqqaq-kulturens udvikling, tilpasningsevne, fangstmetoder og jagtbytte. De tre bopladser dækker tilsammen hele den ældre Saqqaq-periode (ca. 2500 – 1500 fvt.), men endnu ikke den yngre periode.

Fundene viser bl.a. forskydninger i bosætningen, men meget små ændringer i den materielle kultur undervejs i perioden (Grønnow 1994, Jensen 2006, Sørensen 2009).

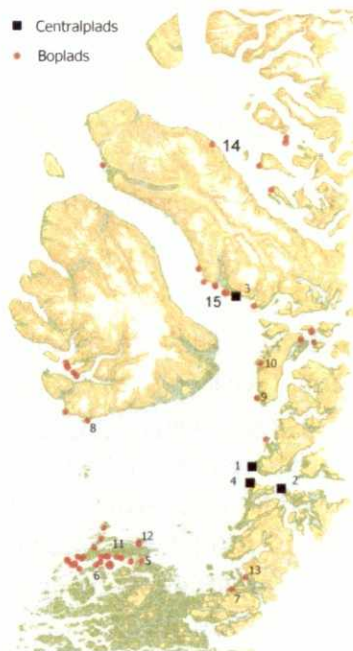

Fig. 3. Illustration fra Grønlands Historie (Gulløv 2004:97). Sermermiut er nr. 7, Qajaa nr. 2 og Qeqertasussuk nr. 7.

Langs Disko Bugts kyster findes adskillige små og store Saqqaq-pladser, men syd for Asiaat skal man til Asummiut og Akia nord for Sisimiut og Nipisat syd for Sisimiut, før der er foretaget udgravninger, der giver et nærmere syn på Saqqaq-kulturen i dette område (Kramer 1996; Møbjerg et al. 1997, Gotfredsen et al. 2004a).

Der er registreret flere Saqqaq-pladser end mange andre steder i Grønland, og hér er også tegn på, at Saqqaq-folket tog indlandet i besiddelse, fig. 4 (Grønnow 1983; Kramer 1992; Schilling 1996). Tegnene er få og sporadiske, hvilket for-

mentligt både skyldes, at jægerne i indlandet ikke efterlod samme markante aftryk i landska-

bet som senere brugere samt, at de simple jagtanlæg som skydeskjul er uhyre svære at datere og endelig, at den arkæologiske efterforskning i visse dele af området har været begrænset. I området syd for Kangerlussuaq, som har været genstand for intensiv afsøgning i de senere år på grund af mulige råstofaktiviteter, er de kendte forekomster af Saqqaq-pladser i indlandet steget markant (Kapel 1996, Knudsen 2009, Odgaard 2009).

I Sisimiutområdet er det bopladsen *Nipisat* på øen Nipisat, fig. 4, nr. 3, der med sine kulturhistoriske kvaliteter giver nogle særlige informationer om Saqqaq-perioden i dette område af Vestgrønland (Kramer 1996, se Gotfredsen and Møbjerg 2004a for en detaljeret gennemgang af Nipisat).

Nipisat er en mindre stenalderboplads, hvor Saqqaq-kulturens bosætning kan deles op i 3 perioder. Den yngste fase er unik ved at være den yngste daterede Saqqaq-lokalitet i Grønland. Hovedparten af alle andre Saqqaq-pladser i området har kun stensager bevaret (litisk inventar), fordi bevaringsforholdene er så dårlige, at der stort set ikke findes organisk materiale, der kan bruges til Kulstof14-dateringer af den enkelte plads. Nipisat-bopladsen er undtagelsen: den rummede et betydeligt knoglemateriale, som bl.a. gør det muligt at datere bopladsens forskellige faser. Dateringerne kan gøres op til:

Saqqaq-kultur	Sisimiut		Nipisat	alder	boliger
Tidlig Saqqaq	2500 -1740	fvt.	fase 1	2020 - 1740:	1 bolig m. ildsted
Tidlig Saqqaq			fase 2	1860 – 1325:	1 bolig m. ildsted
Yngre Saqqaq	1300 - 800	fvt.	fase 3	1370 – 810	: ingen ildsteder

På trods af at de første mennesker i Grønland kom ind fra Canada omkring 2500 fvt. findes de ældste dateringer af Saqqaq-materiale fra Qivitup Nuua ved Sisimiut (2620-2410 fvt.) (Kramer 1996: app. 2; Sørensen 2006:262, 2012:332). Der gik dog næsten 500 år, inden Nipisat blev beboet.

Hen mod 1500 fvt. udviklede der sig en yngre Saqqaq-fase, der er til stede i Sisimiut fra omkr. 1300 fvt., hvor bl.a. små fedtstenslamper blev introduceret i boligen (Møbjerg 1999). Dette nye element antyder en ændring fra mindre brug af drivtømmer/andet træ som brændstof til øget brug af spæk som brændsel og opvarmning (Gotfredsen 2004:203). Nogle forskere ser denne ændring som et udtryk for, at der også kan være sket ændringer i ressourceudnyttelsen, så hvalros f.eks. blev et vigtigt byttedyr i Yngre Saqqaq i Sisimiutområdet. På Nipisat ses en mindre stigning i frekvensen af hvalrosknogler i sidste fase (Gotfredsen et al 2004a).

Knoglematerialet fra fangstdyrene viser, at bopladsen i dens brugstid kun var beboet kortvarigt hen over sommeren dvs. maj-september (Gotfredsen et al. 2004a:208, 211). De yderst få boligtomter (2 stk) og det trods alt begrænsede knoglemateriale viser, at Nipisat må have ligget øde hen mange gange og i lange perioder igennem de 1200 - 1300 år, bopladsen var i brug. De få og små familier, der brugte Nipisat, tilbragte vinteren og foråret andre steder i "kommunen".

Rensdyrjagt: Ca. 40% af de rensdyr, som folkene på Nipisat dræbte, var kalve/ungdyr under 2½ år, og ca. 40% var ældre end 4-4½ år. Blandt de voksne dyr er der flest hanner. Det sam-

lede billede antyder, at ungdyrene blev skudt for at få det gode skind, mens de voksne hanner blev skudt for at få kød, skind og det store gevir.

Rensdyrene havde stort set samme størrelse og vægt, som rensdyrene i Sisimiut-Maniitsoq bestanden har i dag (Gotfredsen et al 2004a, Meldgaard 1986).

Jagten foregik på fastlandet, hvor der blev foretaget en grov partering. Herefter blev de dræbte dyr fragtet til Nipisat, hvilket må være sket med båd. Jægerne hjembragte udvalgte dele af dyret: forparti med skulderbladene, bagparti med hoften, enkelte ribben samt hele kraniet (Gotfredsen et al. 2004a:182). Mange knogler viser mærker efter, at kødet blev skåret af knoglerne, hvorefter man udnyttede fedt og marv samt hjernen.

Havpattedyr: Der er kun få hvalrosknogler i materialet med svagt stigende tendens i den sidste periode. De kan være jaget lokalt, som det blev gjort helt op i 1900-tallet (Born 1994).

Sæl udgør sammen med rensdyr de vigtigste jagtdyr. Jægerne på Nipisat fangede igennem hele perioden primært spættet sæl, og helt overvejende er der tale om jagt på nyfødte og ganske unge sæler om sommeren og efteråret. Blandt de tusinder af sælknogler på Nipisat er der kun 1 knogle fra ringsæl, hvilket må være udtryk for, at pladsen ikke blev anvendt om vinteren, hvor der ville have været nemmere adgang til jagt på ringsæl.

Grønlandssælen udgør den næststørste gruppe blandt sælerne. I modsætning til spættet sæl, er der primært fanget unge og voksne dyr. Det er usikkert, om sælerne blev dræbt på forårstrækket nordpå eller på det sydgående efterårstræk, hvor de er federe og mere kødfulde. Der er fundet enkelte knogler fra såvel remmesæl som klapmyds.

Hvaler: Marsvin indgik i føden og blev formentligt fanget fra forår til efterår. Der er knogler fra bardehvaler som grønlandshval og sildepisker, og blandt tandhvalerne er kaskelotten repræsenteret.

Fugle: Fuglefangst har været en væsentlig aktivitet på Nipisat med måger, edderfugle, alke og gæs som de absolut vigtigste og i nævnte rækkefølge.

Måger: Hovedparten af de nedlagte måger er umodne ungfugle (over 80%), dvs. at jagten har fundet sted fra juli til sent efterår.

Edderfugle: Jagtudbyttet var hovedsageligt voksne, ikke-ynglende fugle samt æg. Sisimiut området rummer store bestande af edderfugl, der altid har været en eftertragtet fugl, fordi de både har givet kød, tynde knogler (gode synåle) og skind til dragter.

Alke: tejst og lomvie er de dominerende arter, og de kan jages hele året.

Gæs: Noget overraskende er det Bramgæs, som i Grønland i dag primært holder til i de Høj-Arktiske områder, og som er ganske sjældne på Vestkysten. De nedlagte dyr er hovedsageligt voksne, ynglende hunner, der er fanget tæt på æglægningstidspunktet, hvor hunnerne endnu kan flyve. Det betyder, at jagt og ægindsamling foregik forår-tidlig sommer. Da der er tale om en usædvanlig forekomst af bramgæs er det svært at sige, hvor de er jaget, men knoglematerialet antyder, at det næppe er langt fra bopladsen. De kan være fanget på fastlandet nær kysten og evt. i forbindelse med renjagten samme sted.

Sammenlagt giver Nipisat et veldokumenteret indblik i levevilkårene hos små familiegupper med jægere i Sisimiut-området gennem 1300 år. Nipisat har næppe nogensinde været brugt som basis-boplads, men har i perioder været en sæson-plads for en eller et par familier fra foråret hen over sommeren til det sene efterår. Disse aktiviteter har haft til formål at skaf-

fe mad, råmaterialer som knogler, gevir og tand samt skind og sener til beklædning, redskaber og fartøjer.

Nord for Sisimiut er der udgravet Saqqaq-boplads på Akia og Asummiut, der begge har potentiale og størrelse til at være basis-boplads, fig. 4, nr. 1 og 2 (Møbjerg et al. 1997). Der er givetvis flere store pladser på kysten, som også har dette potentiale, hvilket kommende arkæologiske undersøgelser må afklare.

Nipisat viser, at en boplads på yderkysten kan være en ren sommer-boplads. De fleste Saqqaq-pladser i Sisimiut ligger indtil videre ved fastlandskysten, dvs. at der både må være sommer- og vinterboplads, basis-lejre og sæson-pladser inden for samme område. Denne placering giver muligvis adgang til fjordens ressourcer om vinteren på fjordisen.

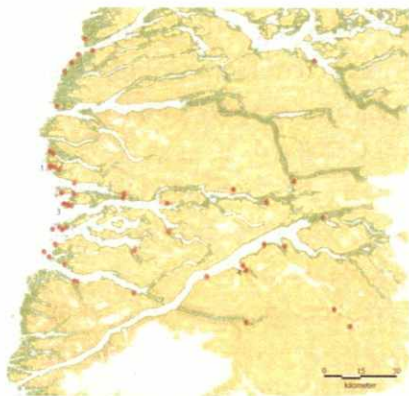

Fig. 4. Sisimiut-området med væsentlige lokaliteter fra Saqqaq-perioden (fra Grønlands Historie, Gulløv 2004:100). Nipisat er nr. 3.

Der er kun få pladser i mellemzonen (skærgården) og endnu færre i fjordene og i indlandet (Kramer 1992, Schilling 1996). Ved den neoeskimoiske renjægerplads Aasivissuit i indlandet er der fundet enkelte killiaq-afslag, hvilket antyder tilstedeværelsen af Saqqaq-folk (Grønnow et al 1983:68). På trods af at kajakken kun er dokumenteret i Grønland med et enkelt spant fra en enkelt boplads (Grønnow 2004), er den forudsætningen for at kunne udnytte de forskellige biotoper og hjembringe de forskelligartede dyr, der her er tale om. Umiaq og slæder kendes ikke fra denne periode. Saqqaq-folkene brugte pakhunde, ikke slædehunde. På Nipisat ses hunden først i den sene fase.

Indlandsjagten udøves bl.a. fra pladser ved kysten som Angujaartorfik, fig. 4, nr. 4, (Kapel 1996) på sydsiden af Kangerlussuaq. De få pladser i indlandet kan opfattes som levn af mindre jagtstationer fra spejdere og jægere, der har orienteret sig om rendyrflokkenes tilstand, størrelse og vandringsmønster. Den samme viden blev løbende indsamlet om fugle, fisk og sæler, så jagten planlægges på grundlag af viden om de svingninger, der sker af naturlige årsager i udvalgte jagtdyr i regionen.

Trods store afstande mellem Saqqaq-grupperne i Vestgrønland har der tilsyneladende været en livlig kommunikation mellem dem. I fase 1 på Nipisat ses f.eks. udbredt brug af stenarten killiaq fra de store forekomster ved Qaarsut på den nordlige side af Nussuaq-halvøen samt et mindre indslag af killiaq fra øen Angissat i Sydostbugten (Jensen 2004). Killiaq-materialet udgør hen over tid en mindre og mindre andel af det samlede steninventar, hvor det undervejs blev udskiftet med mere lokalt tilgængelige råstoffer som kvartsit. Denne trend, der også ses på andre boplads i Sisimiut (Kramer 1996), må afspejle en reduceret afhængighed af nordlige ressourcer og/eller, at der ikke længere er folk i Disko Bugt at handle med. En sammenstilling af Kulstof14-dateringer viser, at der kun er få eller ingen bofaste Saqqaq-

grupper i Disko Bugt mellem 1400 og 900 fvt. (Gulløv 2004:144; Jensen 2006:173, Sørensen 2006:265).

Da det er nærmest umuligt at Kulstof14-datere noget med sikkerhed i perioden 800-400 fvt. betyder det, at væsentlige kulturhistoriske spørgsmål om forholdet mellem Saqqaq og Dorset i Grønland skal løses med udgravet arkæologisk materiale. Sisimiut-området rummer gode muligheder for at opnå dybere indsigt i denne periode bl.a. fordi Nipisat-materialet vil fungere som referencemateriale for yngre Saqqaq.

Opsummering, Saqqaq

Nipisat er en sæson-boplads, der er meget væsentlig for analysen og fortolkningen af, hvad der sker i Saqqaq-kulturen i Sisimiut-området og en vigtig brik til forståelse af såvel ressourcenyttelsen som bosætningsmønstret gennem mere end 1.300 år.

Pladsen er usædvanlig ved at rumme 3 faser og ved, at den yngste fase synes at være samtidig med den efterfølgende Dorset-kultur. Erfaringerne fra områderne umiddelbart syd og nord for Sisimiut viser, at antallet af Saqqaq-bopladser med bevaret knoglemateriale er uhyre begrænset. I den sammenhæng er det nærmest unikt i Grønland, at en så rig sæsonplads som Nipisat er så velbevaret. Bopladsen indgår i en gruppe Tidlige Saqqaq pladser, hvis primære udbredelse er på fastlandskysten og de ydre øer med enkelte pladser i skærgården og fjordene. Den sene Saqqaq-fase er pt. knyttet til kystområderne, se fig.4.

Nipisat-pladsen ligger fordelt på flere niveau'er over havet. Disse strandlinjer er opstået i forbindelse med, at landet hævede sig efter ophøret af Istiden, og Indlandsisen trak sig tilbage. Takket være de stenredskaber, der er fundet på de forskellige terrasser og Kulstof14-datering-erne af opholdene, er det blevet muligt at henhøre andre bopladser uden organisk daterbart materiale i Sisimiut området til en af de tre faser på Nipisat (Kramer 1996).

Den er ikke fuldstændigt udgravet, så den kan både fremvises og fungere som illustration af en Saqqaq-boplads i sit naturlige miljø og give flere informationer. Fortsatte udgravninger kan blive nødvendige, hvis klimaforandringer forårsager ændringer i jordlagene, der vil nedbryde det organiske oldsagsmateriale.

Saqqaq-kulturen i Grønland er den østligste udløber af en fælles arktisk kulturtradition kaldet Arctic Small Tool tradition (ASTt), som går fra oprindelsesområderne i Sibirien/Alaska via Canada til Grønland, hvor Saqqaq-kulturen udkrystalliserer sig. Med en klimaændring og nedkøling i de nordligste områder lukkes forbindelsesvejen og returvejen til Canada og derfor også muligheden for kulturel udveksling. Grønland er dermed et laboratorium for, om Saqqaq-kulturen kan klare sig på egne præmisser. Alt tyder på, at Saqqaq fra at have været en del af et stærkt, dynamisk, migrerende kulturmiljø ændrede sig, og i Grønland blev en mere konservativ kultur, hvor de teknologiske forandringer gennem 1.700 år var få og små. Den endte med at forsvinde ud af historien.

Konklusion

Nipisat er et vigtigt argument for et World Heritage område, fordi bopladsen dækker de sidste 1200 år af den ældste arktiske, grønlandske kulturtradition, der forsvandt omkr. 800 fvt. Saqqaq-kulturen anvendte bue/pil, harpun, lanse, og udøvede en sæsonbetonet livsform baseret på jagt, der trods kulturel diskontinuitet og store kulturelle forandringer både er genken-

delig og identificerbar 4.400 år senere for nutidens inuit. Jagten på havets mindre pattedyr (sæler) og fisk var dominerende i denne kultur, der på denne del af Vestkysten også begyndte aktivt at inddrage indlandet med dets ressourcer.

IV.b DORSET

Dorset-folkene afløste de den ”døende/uddøde” Saqqaq-kultur sidst i 800tallet. De kom fra det østlige Canada, hvor de udviklede sig ud fra den lokale præ-Dorset tradition, som Saqqaq oprindeligt var en del af (Sørensen 2012:339-340). De er kendt på Ellesmere Island, hvorfra de spredte sig ud over hele Grønland. I Nordøst- og Nordgrønland er de kendt under navnet Independence II (Andreasen 2004). Der er imidlertid ikke tvivl om, at der er tale om én gruppe med fælles kulturel baggrund. Dorset forsvandt efter alt at dømme i århundrederne omkring Kristi fødsel. I lighed med Saqqaq-kulturen skete der ikke nogen væsentlig udvikling i deres materielle kultur i de 800 år, de var til stede i Grønland. Dorset-kulturen i Sisimiut er kun kendt gennem bopladser på fastlandskysten, enkelte i fjordene samt nogle anlæg og løsfund i indlandet, fig. 5 (Kramer & Jones 1992, fig. 2-4; Schilling 1996, fig. 8.1).

Dorset i Vestgrønland er meget dårligt dateret p.gr.a. generelle problemer med Kulstof14-dateringer i perioden ca. 800 fvt. til 400 fvt. Der er ikke overlap mellem Saqqaq og Dorset-kulturen i Disko Bugt (Saqqaq-folkene var væk), men der kan være overlap mellem dem i Sisimiut-området baseret på data fra bl.a. Nipisat (Jensen 2006:173). Der er ikke foretaget udgravninger af Dorset -bopladser fra Sisimiut området, hvor de til stede fra omkr. 840/800 fvt., og bosætningen strakte sig formentligt frem mod år 0 (Kramer 1992, Gotfredsen et al 2004).

Der er en så klar tilstedeværelse af Dorset-kulturen, at der må findes flere pladser, som blot endnu ikke er identificerede (Kramer & Jones 1992, fig. 2-4; Schilling 1996, fig. 8.1). Dorset-pladserne findes på yderkysten, langs fjordene og i indlandet med en svag overvægt i området nord for Sisimiut. Der er flere Dorset pladser i fjordene end fra Saqqaq-perioden, fig. 5. Blandt de mere kendte er *Saattorsuaq / Malmquist Site* (fig. 5, nr. 197) i Kangerlussuaq samt fund fra *Aasivissuit* (fig.5, Nr. 297), hvor Dorset-fund er fremkommet i de nederste lag af møddingen og dateret til ca. 205 fvt. (Grønnow et al. 1983:68). Der er et muligt forskaft af hvalrostand fra den østligste ende af Tasersuaq, hvor kultursporene dog er meget svage og måske omrodede (Schilling 1996).

En stor teknologisk forskel i forhold til Saqqaq-kulturen er, at Dorset ikke havde bue og pil og dermed næppe heller buebor. Denne teknologiske mangel udtrykker sig også i, at de ikke borede huller i deres redskaber, men alle huller er skårne og spidsovale. Fra Malmquist Site stammer slædesko fra små mennesketrukne slæder. Der er ikke fundet hundeknogler på Dorsetpladser. Rensdyrene må være nedlagt med lanser, og denne jagtform kan have afsat andre aftryk (boplads- og fangstanlæg) i indlandet end de jagtkulturer, der brugte bue og pil (Saqqaq og Thule).

I hele det østlige Arktis kom jægerkulturerne i denne periode under stærkt pres, fordi klimaet begyndte at ændre sig. Det reducerer forudsigeligheden i jagtdyrenes optræden og tilstedeværelse, og adgangen til dyrene kan blive vanskeligere, hvis vinterisen nemmere bryder op.

For at modvirke denne usikkerhed kan Dorset-folkene have valgt at søge sikkerhed i lokale områder med mere stabilt islæg (fjordene) og begrænsede udsving i ressourcerne og dermed med forventet stabilitet i ressourcerne i den kritiske del af året. Det vil til gengæld øge isolationen mellem de små grupper. Uanset årsagen førte strategien ikke til overlevelse, men i lighed med Saqqaq-folkene forsvandt de i Grønland i perioden 100 fvt. til 100 evt. Omkring Kristi fødsel var der ingen mennesker i Grønland. Den udvikling, der skete i Dorset-kulturen fra 500 fvt. i Canada, førte ikke mennesker frem til Grønland før mere end 1300 år senere.

Fig.5. Udbredelseskort for Tidlig Saqqaq ▲, Sen Saqqaq ■ og Dorset ● i Sisimiutområdet (Gotfredsen & Møbjerg 2004, fig. 193)

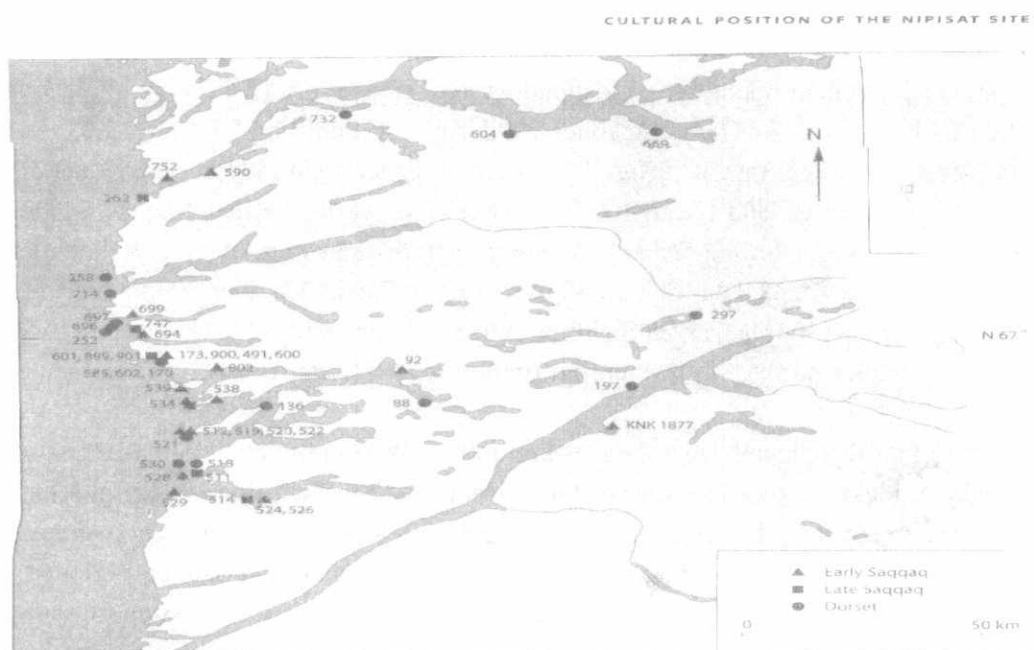

Fig. 193 Map of Sisimiut District with Paleo-Eskimo sites from Early Saqqaq, Late Saqqaq and Dorset culture. Numbers refer to the archives at Sisimiut Museum. KNK 1877 refers to the archives at the Greenland National Museum and Archives. The map is partly after Kramer (1996a:42-45, figs 5.2-5.4).

Early Saqqaq:

SIK 092: Inqut
SIK 171: Asummut
SIK 493: Aka
SIK 512: Umatsavilivgaq
SIK 519: Saqqarmimut
SIK 520: Inoqqasuaq
SIK 522: Siorarlut kangiat
SIK 526: Ovitup nuaq
SIK 528: Qaqallut II
SIK 529: Allagartak
SIK 534: Nipisat

SIK 548: Amitsuaq
SIK 549: Aqarsuaq
SIK 590: Qeqertarsuaq
SIK 600: Aqarsuaq
SIK 694: Nerukimera II N
SIK 699: Kangarsuaq II
SIK 752: Tasiusap nua
SIK 802: Inoqqasuaq
SIK 900: Asummut
KNK 1877: Aqarsuaq

Late Saqqaq:

SIK 262: Tasiusap
SIK 511: Liffag II
SIK 513: Tunungasuaq II
SIK 534: Nipisat
SIK 601: Asummut
SIK 747: Saqqarmut
SIK 809: Asummut
SIK 901: Asummut

Dorset:

SIK 088: Eqalugaarsut
SIK 336: Ikarsaarsuk
SIK 370: Sallarsuaq
SIK 197: Saqqarmut
SIK 252: Illarsuaq
SIK 258: Ukaq
SIK 518: Liffag II
SIK 521: Siorarlut kangiat
SIK 530: Tasiusap
SIK 585: Kussangasuaq
SIK 602: Asummut
SIK 604: Seersimik
SIK 669: Siorarlut
SIK 696: Taluk
SIK 697: Qeqertarsuaq
SIK 714: Umatsavik

Opsummering, Dorset

I det foreslåede World Heritage område findes Dorset på en række lokaliteter. Materialet rummer ikke i sig selv en begrundelse for, at området har World Heritage værdi, men det er en vigtig brik til forståelsen af de palæoeskimoiske strategier, som begge kulturer anvendte gennem deres langvarige tilstedeværelse i et lav-arktisk område.

Den høje up-lift rate på landskabet i Sisimiut-området har bevaret mange palæoeskimoiske bopladser. På et tidspunkt skete der en midlertidig sænkning af landet som i kombination med en lidt højere vandstand betyder, at mange kystnære Dorset-pladser formentligt i dag ligger druknet – dog ikke i Sisimiut-området, hvor nedsænkningen tilsyneladende ikke er nær så voldsom (Petersen et al., 2004). Analyser af bopladsernes placering i meter over havet i dag viser, at flertallet af Saqqaq-pladser ligger mellem 12 og 21 meter over havet, mens Dorset-pladserne ligger op til 9 meter over havet. Dorset-pladserne ligger altså lavere og dermed i større risiko for at erodere i havet eller for at være blevet overbygget af den senere Thule-kulturs boliger og anlæg (Kramer 1996:46). Det betyder, at der i modsætning til forholdene nord og syd for Sisimiut vil være mulighed for fortsat at gøre interessante Dorset-fund i området.

Konklusion, Dorset

På trods af at Dorset-folkene ikke anvendte bue og pil, men lanser og harpuner som hovedinstrumenterne i jagten viser placeringen af Dorset-pladserne, at de udnyttede samme dyrearter som de ældre Saqqaq-folk og de yngre Thule-folk. Bopladserne ligger i store træk i samme områder som Saqqaq-folkets. De deler dén marine orientering med et strejf af indland, som er karakteristisk fra fortid til nutid i Grønlands historie.

Trods kulturel diskontinuitet indgår Dorset i det lange historiske forløb, som med jagten på rensdyr og sæl som fast element forbinder Saqqaq-kulturen med Thule-kultur og den grønlandske nutid.

IV.c SEN DORSET

Fra ca. 500 fvt. og frem mod 1000tallet evt. udviklede og ændrede Dorset-kulturen i Canada sig, mens de samme mennesker forsvandt i Grønland. Den sidste fase af Dorset-kulturen, Sen Dorset, kendes i vidt omfang fra det østlige, arktiske Canada, hvor den i takt med klimaopvarmningen i sidste halvdel af 1. årtusinde evt. ekspanderede ind i de mennesketomme områder i Høj-Arktis. Indvandrerne standsede i Thule-området, hvor de var fra 700tallet til hen mod 1300 evt. (Appelt 2003; Appelt et al. 1999; Gulløv 2004). Eftersom Sen Dorset er fraværende i det øvrige Grønland, betyder det, at Sisimiut-området er uden eskimoisk beboelse fra omkring Kristi fødsel til omkring 1200 evt., hvor Thule-kulturen ankom. Til gengæld rejste nordboerne til og igennem området fra omkr. 1000 og frem til 1300tallet.

Da nordboerne fra 1000tallet drog ud på opdagelses- og handelstogter nordpå fra SV-Grønland langs Vestkysten, var det Sen Dorset-folkene, de fik kontakt med i Thule-området (Appelt et al. 1999; Gulløv 2004). I det højarktiske område, hvor Canada og Grønland mødes, findes den største mængde nordbogenstande uden for nordbobygderne. Nordboerne har hjembragt/tilhandlet sig narhval- og hvalrostand.

Under vandringen vestover mødte den næste eskimoiske gruppe, Thule-kulturen, de Sen Dorset-folk, der boede i Canada og Thule-området. Det er et stort puslespil at udrede karakteren af deres møde, men da Thule-folkene/inuit vandrede videre levede Dorset-folkene videre i inuit's fortællinger med betegnelsen tunit (flertal af tuneq).

Konklusion

Sen Dorset-kulturen har ingen relevans som argument i denne sammenhæng. Da Sen Dorset-folkene forsvandt, var det slut med palæoeskimoerne. Dele af Sen-Dorset folkernes gener lever i dag videre blandt Thule-folkene i Canada.

Konklusion, palæoeskimoerne

Der er ingen andre steder i Grønland, hvor nutiden har bedre mulighed for at se de samme dyr og nærlæse de samme landskaber, som to fortidige, uddøde palæoeskimoiske kulturer også så, mødte, tilpassede sig og udnyttede kontinuerligt fra omkr. 2.500 fvt. til omkring Kristi fødsel, dvs. i næsten 2.500 år.

Synligheden af dette lange arktiske kulturhistoriske forløb gennem to kulturer skyldes bl.a., at den stærke landhævning både har sikret Saqqaq-pladserne og har bevaret flere Dorset-pladser end i områderne syd og nord for Sisimiut-området.

I Arktis påvirker klimaforandringer sneforhold, havisens udbredelse og dyrenes adfærd og tvinger befolkningerne til at tilpasse sig gennem vandringer eller tilpasse sig lokalt eller uddø. Grønlands form som ø og beliggenhed i den yderste, østligste ende af det eskimoiske udbredelsesområde gør forholdene interessante. I Alaska og Canada kan kulturelle grupper svare på et kulturelt og/eller klimatisk tryk ved at udvandre fra et lokalt område, og der kan oprettes kontakter med eller kontaktzoner til andre kulturelle grupper. I Grønland betyder Indlandsisens tilstedeværelse, at et vandrende folk kun kan vandre enten den ene vej eller den anden vej (nordpå eller sydpå). Indlandsisen spærrer for al kontakt på tværs, og uden havgående fartøjer er der kun samme vej ind som ud: at vandre frem til den allermest utilgængelige del af landet, højarktisk. I den sammenhæng ligner Grønland en blindgyde.

Dét grundvilkår for menneskelig udfoldelse findes ikke andre steder i Arktis og er i denne skala ganske usædvanligt. Dermed er det også både forsknings- og formidlingsmæssigt interessant. De grønlandske palæoeskimoiske gruppers tilsyneladende konservatisme og endelige uddøen synes at være en fortælling om, hvad der kan ske, når små grupper på en speciel ø bliver isolerede.

Udforskningen af indvandringshistorien, tilpasningshistorien og afslutningshistorien er kun lige begyndt; årsag og virkning i gruppernes adfærd er ikke særligt godt klarlagte, men landskabet i Sisimiut råder over væsentlige muligheder for at opnå yderligere indsigt.

Uanset årsagerne til deres forsvinden klarede de sig gennem 2.500 år med en materiel kultur, hvor harpun, lanser og kniv var hovedvåben sammen med bue og pil (dog ikke i Dorset).

Saqqaq og Dorset flyttede rundt efter sæsonen, men holdt sig til de marine områder suppleret med mindre pladser i indlandet og langs fjordene. Disse grundelementer, den marine jagt og bopladspaceringerne, indgår som tydelige, faste elementer i den lange fortælling om menneskets tilstedeværelse, som kan aflæses i det foreslåede World Heritage område ved Sisimiut.

IV.d NORDBOERNE

Omkring 1.000 evt. kom islandske og norske bønder til Sydvest-Grønland og Nuuk-området, hvor de etablerede sig i hhv. *Østerbygden* (ca. 980 - 1425) og *Vesterbygden* (ca. 1000 - 1350) (Gulløv 2004). De foretog bl.a. rejser til Thule-området, hvor de mødte Sen Dorset-folk og senere Thule-kulturens inuit. I Canada etablerede de i nogle få år den ældste europæiske bosættelse på det amerikanske kontinent på nordspidsen af Newfoundland, L'Anse aux Meadows (Ingstad 2000, Wallace 2000). Hovedparten af disse rejser fandt sted mellem ca. 1000 og 1300 evt. L'Anse aux Meadows er et af Canadas World Heritage steder (<http://www.pc.gc.ca/eng/progs/spm-whs/index/site1.aspx>).

I den islandske *Hauks Bog* fra 1300tallet (Gulløv 2004:211-212) omtales blandt andet, at nordboerne f.eks. drog til *Greipar*, som kan identificeres som Sisimiut-området. Fra 1200tallet kunne de dér møde Thule-folk. Der er ingen bopladser eller boligtomter fra nordboerne i området, men enkelte genstandsfund tyder på møder og samvær. Omkring 1350 forsvandt Nordboerne fra Nuuk-området, og 100 år senere var de borte. Tilbage blev de myter og historier, som inuit fortalte og nordboernes anlæg og de mange genstande, som de efterlod i deres gårde. Fra Sisimiut kendes fortællinger om nordboerne i området. Til dato er det ikke lykkedes for videnskaben at knytte nordboerne til bestemte lokaliteter.

På Tørveøen syd for Sarfannguit (FM 66V1-00I-032 i Grønlands Fredningsarkiv) fandt Mathias Olsen i 1956 en middelalderlig skakbrik af tand. Fundet er ikke et entydigt bevis på, at nordboerne har været på den lokalitet eller i området, da skakbrikken kan være blevet handlet til området via mellemhænd. I 1960'erne var sandsugeren "Gustav" på arbejde i en lavvandet bugt ved Sarfannguit, hvor den sugede tømmerstykker og stykker af hvalros- eller narhvaltand op (FM 66V1-00I-050 i Grønlands Fredningsarkiv). Det betyder måske, at der i bugten ligger et sunket nordboskib eller lasten fra et nordbo-skib. Det kunne passe med fundet af den fine skakbrik, som er lavet i hvalrostand. Sisimiut Museums dykkerundersøgelser på stedet i 1980'erne så noget, der lignede sugehuller (fra sandsugningen?) på bunden af bugten, men der blev ikke iagttaget elementer, der kunne bekræfte mistanken om resterne af et skib eller dets last.

Narhvaltand og hvalrostand var blandt de mest værdifulde varer, som nordboerne brugte i den vitale handel med Europa. Hvalrossen har en stabil forekomst i Sisimiut takket være de store, lavvandede banker med store muslingeforekomster, og den har flere landgangspladser specielt mellem Attu og Nassuttooq (Born 1994; Petersen 1984). Der kan ikke være tvivl om, at denne ressource gennem mange år tiltrak nordboerne.

Konklusion

Nordbo-kulturen har ingen relevans som argument i denne sammenhæng, men deres historie er også en del af områdets historie, været på gennemrejse og udnyttet områdets ressourcer.

IV.e THULE-kulturen

Grønlands nuværende befolkning stammer i lige linje fra den sidste store indvandring af inuit fra Alaska og Canada, der i 1100-tallet var på vandring østover fra Bering Strædet. Det var en yderst mobil kultur med umiaq, kajak, hundeslæder og alt hvad der skulle til af viden og teknologi til at drive storvildtjagt på havet og i indlandet: sæl, hval, hvalros, rensdyr og moskusokser. Det er denne fangerkultur, nutidens inuit har deres rødder i.

Kulturen opstod omkring år 1000 langs Ishavets kyster ved Bering Strædet i det nordlige Alaska og nordvestligste Canada. Herfra bredte den sig til hele det eskimoiske Arktis fra Sibirien til Grønland, hvor den nåede frem til Vestgrønland hen mod år 1200. I Upernavik bosatte de sig bl.a. på bopladsen Inussuk og i Disko Bugt på den store Sermermiut boplads ved Jakobshavn Isfjord.

Da Thule-kulturens folk bosatte sig i Sisimiut begyndte deres udforskning og udnyttelse af land og hav. De må være blevet vejledt af alle de ældre bopladser og møddinger. De opbyggede et net af bopladser i fjordene, i skærgården og på yderkysten, mens andre fortsatte vandringen sydpå.

Thule-kulturens vinterhuse var små, runde énfamilie-huse af sten, tørv, drivtømmer og/eller hvalribben. På og nær bopladserne blev der opført umiaq- og kajakstativer, kødepoter, møddinger etc. og fra 1400-tallet dukker der grave op (Grummesgård-Nielsen 1997; Andreasen 2003, Gulløv 2004). Varder og vardesystemer henføres til Thule-kulturen, men de er så svære at datere, at der kan være palæoeskimoiske varder uden, at det umiddelbart kan afgøres.

Teltet blev brugt ved ind- og udflytning af vinterboligen; det dominerer på sommerpladserne og på de små midlertidige pladser langs transportvejene, hvor det efterlader et mere flygtigt aftryk i landskabet, som regel blot en ring af sten med en tværgående briksekant samt ildsted. Teltet beholdt sin rundagtige form frem til brugen af europæiske, rektangulære telte.

Fra Aasiaat til Sisimiut tilpassede Thule-kulturen sig en ny økologisk zone: et kæmpemæssigt åbenvandsområde, der er isfrit hele året, dybe fjorde med vinteris og den frie adgang til et kæmpestort, ressourcerigt indland. Fra Alaskas nordkyst og hele vejen over til og ned i Grønland var have og fjorde tilfrosne om vinteren, hvor hundeslæden var et uhyre nyttigt transport- og jagtredskab. Undervejs havde Thule-folkene ofte og gerne bosat sig ved polynier, som var isfrie i dele af året.

Fra Kangerlussuaq og sydover findes hundeslæden ikke, og Sisimiut er stadig det sydligste område med hunde og hundeslæder i Vestgrønland. Efterhånden som Thule trængte sydpå i Grønland blev kajakken derfor vigtigere. Umiaq'en forblev uundværlig til fangst (hvaler) og transport af bopladsen og dens udstyr. Al havgående fangst på sæl, fugle og hval blev udøvet fra disse to fartøjer, og der udvikledes med tiden en blændende kajakkultur i takt med, at der sker en tydelig tilpasning af kajakken til de lokale vilkår.

Samtidig med at inuit trængte sydpå i Vestgrønland, vandrede andre grupper hen mod 1400 fra Thule-området nord om Grønland og ned i Østgrønland (Sørensen et al 2012; for en generel indføring se Gulløv 2004). Den tiltagende klimaforværring fra 1400tallet nedfrøs de højarktiske jagtmarker, og der skete overalt en forskydning af bosætningen sydover. Omkring 1500 var nordboerne væk. I det sydlige Grønland begyndte møder nu at finde sted mellem ef-

terkommerne af de grupper, der 300 år tidligere drog øst om og vest om Grønland. På begge kyster var der en række bopladser og ved mødet mellem østgrønlænderne og vestgrønlænderne, opstod der forbindelse mellem Øst og Vest, så gener, historier, viden, erfaring og andre ressourcer kunne deles og udveksles.

I 1500-tallet begyndte europæiske opdagelsesrejsende at dukke op i grønlandske farvande. Frobisher i 1576, Davis i Nuuk-området i 1585, og Hall ved Sisimiut flere gange mellem 1585 og 1612, hvor han blev dræbt og begravet. Danéll var i Itilleq i 1641 og 1642. Både Davis, Hall og Danéll lavede beskrivelser af landet og befolkningen, som i dag er værdifulde historiske vidnesbyrd. I 1600tallet kom nederlandske skibe til kysten med det formål at handle og i 1720 udgav Lourens F. Haan sin beskrivelse af forholdene i og ved Straat Davids (Haan 1915).

Hvalfangst. Sidst i 1600tallet begyndte hollandske hvalfangere at forlægge deres fangstområde fra Svalbard-området til Davis Strædet, hvor biskajiske hvalfangere havde været til stede i nogle år. Udtynding af bestanden kombineret med forværrede besejlingsforhold flyttede fangsten om på Grønlands vestkyst. Hvalfangerne behandlede fangsten herunder trankogningen om bord, og derfor findes der ikke trankogerier og lign. anlæg i land. Til tider kom de i land bl.a. efter frisk vand og fersk kød. Biskajerne synes stort set aldrig at komme i land, mens nederlænderne drev nogen handelsvirksomhed. Hvalfangere og købmænd var kun kortvarigt til stede om sommeren og lagde ikke nævneværdigt pres på lokale ressourcer eller lokaliteter (Fogsgaard 2012, Gad 1967).

Thule-kulturen havde med deres store skindfartøj, umiaq'en, udviklet et fornemt redskab til transport af folk og fæ mellem bopladser, på vandring og til den krævende hvalfangst. Denne hvalfangst var en væsentlig del af Thule-kulturens erhvervsgrundlag, og den fandt nu sted i samme område, som de europæiske hvalfangere indtog.

Langhuset (fælleshuset). I sidste halvdel af 1600tallet skete en markant ændring i vinterhusets udformning, hvor den gamle, runde bolig blev erstattet med langhuset med plads til flere familier under samme tag. Det opstod i forbindelse med øst- og sydgrønlandernes handelsrejser langs kysterne, hvor det fungerede som et fælles, sikkert opholds- og rejsehus for de rejsende, der skulle overvintre i fremmed og usikkert territorium. Den nye boligform beviste hurtigt sin styrke som rum for mange familier og blev på forbløffende kort tid den altdominerende boligform fra Ammassalik i øst til Nanortalik i syd og Upernavik i nord. Langhuset kom aldrig til Thule-området. Årsagen til denne markante ændring i boligformen skal søges i forholdene i 1600tallet (Gulløv 2004).

Handel. Igennem 1600tallet tuskhandlede inuit og europæere med hinanden, når der var mulighed for det. Sidst i 1600tallet opstod behov for andet end lokale varer blandt de mange regionale grupper langs Grønlands øst- og vestkyst. Klimaforandringen med Den lille Istid, som var startet i den sene Middelalder, påvirkede adgangen til ressourcerne.

I Sydgrønland manglede man bl.a. hvalbarder til fiskeliner. Hvalbarder kan skæres op i strimler, der er velegnede til fiskeri på dybt vand med liner på mere end 400 meter til vinter-

fiskeri på helleflynder og rødfisk. Liner af hvalbarde optager ikke væde, og derfor knækker linerne ikke i kulden og skal heller ikke tørres ud (Gulløv 1985; 1996:46). Sydgrønlanderne blev mere og mere fiskerierorienterede og var specielt afhængige af fiskeriet i nogle af vinter- og forårsmånederne. De havde til gengæld et vist overskud af ræveskind samt adgang til drivtømmer. Grønlands bedste fedtsten ligger i Nuuk-området. Det var et eftertragtet råstof, som alle kunne bruge til lamper og gryder. Desuden var der mange rensdyr, hvis skind også havde værdi. I Sisimiut-området havde man mange rensdyr og hvalros. I Nordgrønland manglede man rensdyrskind, fedtsten og træ, men havde til gengæld hvalbarder. Den forskellige fordeling af råvarer havde i længere tid givet anledning til småhandel mellem regionerne, men da de europæiske købmænd og hvalfangere meldte sig på scenen med kramvarer som metaller, søm, knive, glasperler, etc., som mange gerne ville have, understøttede det handel og udveksling, og nu blev de lange handelsrejser mellem Østgrønland og Vestgrønland intensiveret med sydgrønlanderne som meget aktive deltagere (Gulløv 1985, 1997).

Hollænderne, som kombinerede handel med hvalfangst, var således med til at drive den interne grønlandske langdistance-handel frem. De kom på det rette tidspunkt med nye, eftertragtede varer, der satte ekstra skub i handelen, og de indhandlede selv hvalros- og narhvaltand samt skind. Sisimiut blev et centralt område for den europæisk-grønlandske kontakt, mens inuit selv tog sig af den interregionale handel. Østgrønlandske fortællinger omtaler handelsture af flere års varighed. Sermermiut omtales som en slags endestation for sydgrønlanderne, hvor de overvintrede i en kæmpe landsby, inden de returnerede. Det skal ikke undervurderes, at dette system også øgede alle deltagernes og lokale gruppers viden om resten af Grønland betydeligt. Det skabte sociale forbindelser via giftermål, hvilket kunne være med til at reducere spændingerne mellem fastboende og rejsende.

Hen mod 1700 kom der en opblomstring af rensdyrbestanden, og eftersom europæerne skulle forsynes med skind og tand, og man selv skulle handle bl.a. med de folk, der mødtes til aasivik ved Ukiivik/Sydbay og ved Taseralik, blev det en opgave for de lokale grupper i Sisimiut at organisere sig, så alle disse muligheder i den korte sommerperiode blev udnyttet samtidig med, at man skulle bygge egne forsyninger op. Ved at udnytte de lokale muligheder effektivt blev de attraktive partnere i handelssystemet. Maligiaq-ruten og Aasivissuit kom til at spille en vigtig rolle i hele dette forløb.

Aasivissuit

Der kan ikke være tvivl om, at rejseruten fra Isortoq-fjorden via Maligiaq, gennem Itinneq til Tasersuaq og frem til Aasivissuit eller længere ind hurtigt kom i brug. Den er effektiv og hurtig. På 2-3 dage kan hele bopladsen være flyttet fra yderkyst til indland.

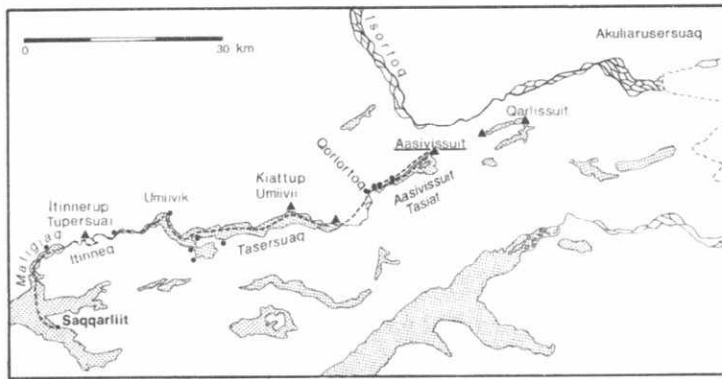

Fig. 15 Map showing the route (broken line) from Saqqarliit to Aasivissuit and the archaeologically registered camp sites along the route. ▲ camp sites showing many ruins (tent-houses, tent-rings), ● small camp sites (shelters).

Fig. 6. Vandreruten fra den nu nedlagte bygd Saqqarliit (fjordboerne) via Maligiaq til Aasivissuit og Qarlissuit (Grønnow et al. 1983:22; fig. 15)

Afrejsen skete, når de væsentlige forårsaktiviteter på yderkysten havde fundet sted: jagt på grønlandssæl, ørred, ammassat og fugle. Provianten blev lagt i depot, og lejren brød op; nu var det tid at nå frem til jagten på renddyrene, hvis skind er bedst fra midten af juli og frem. Undervejs kunne der drives noget ørredfiskeri.

Fig. 7. Års-aktiviteter for kolonien Holsteinsborg i 1770'erne (Grønnow et al. 1983:22; fig. 14)

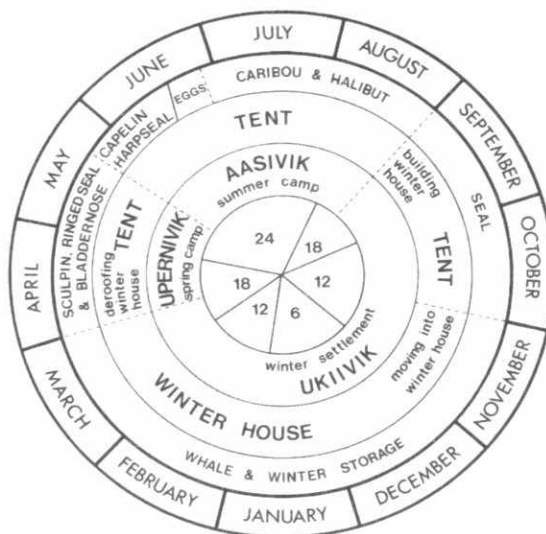

Fig. 14. Schematic annual cycle relating to the Holsteinsborg colony in the 1770s. Inner circle: approximate number of daylight hours; second circle: seasonal place of abode; third circle: type of dwelling occupied and approximate time of building and de-roofing the winter house, which used to be opened to the air in summer; fourth circle: principal game. (After Thielhauser 1974 [1775]).

Ifølge de historiske kilder var det primært fjordboer fra Sarfannguit og Saqqaarliit, der rejste ind i landet. Foruden fjordboerne omtaler kilderne og informanterne også kystboere. Det ligger nært at antage – uden at det kan bevises – at dette skel mellem to befolkningsgrupper rækker tilbage i tiden, hvor kystboerne i særlig grad udøvede aktiviteter som kystjagt, rejser, handel og møder med europæere, mens fjordboerne kunne deltage, men måske mere var orienteret mod sommerens rendyrjagter i indlandet.

Enkelte skærgårds-/kystboere som f.eks. beboerne i Itilleq tog tilsyneladende ikke del i denne handel, men drog sydover til Angujaartorfiup Nuna, syd for Kangerlussuaq, på rendyrjagt (Grønnow et al 1983:23).

Kilderne fortæller, at rejsen foregik med umiaq og kajak ind i den siltede Maligiaq; lige før dalstrøget Itinneq ligger en samlingsplads, Kiatsit, hvorfra ruten går videre via Itinneq op til

første sø, Tasersuaq, se fig. 6. På nordsiden af denne er der ligeledes en stor lejrplads i den vestlige ende, Umiivik. Nogle nævner, at umiaat blev efterladt hér, hvorpå kvinder og børn vandrede af sted på nordsiden; andre nævner, at man roede videre mod enden af søen (Kramer 1989), hvorfra kvinder og børn vandrede frem til Aasivissuit, mens mændene bar kajakkerne over til Aasivissuit tasiat, hvor man mødtes på lejrpladsen. Alle er enige om, at vandringerne sker på nordsiden, og at kajakkerne kom med hele vejen.

Rensdyrene

Historiske oplysninger fra 1700-, 1800- og 1900tallet om jagtudbytte, indhandling af skind, tællinger af rensdyrbestanden viser, at bestanden svinger meget og har toppet ca. hvert 60. år, nemlig ca. 1700 – 1750, 1810 – 1850, 1910 – 1930 og 1950 - 1970 (Grønnow et al 1983:fig. 9) og i 2012 igen er på et maksimum (Cuyler et al. 2011). Ved maksima kan bestanden være på op mod 90.000 dyr, og ved minima falder bestanden til 1/10. Jagtmulighederne er således vidt forskellige i perioder med minima og i perioder med maksima, og det ser også ud til at påvirke jagtformerne ved Aasivissuit.

Hen på sensommeren starter rensdyrene vandringen mod vest ud til vintergræsningen. Ved maksima tvinges dyrene i højere grad sammen i landskabet og styrer derfor selv mod de lette passager i terrænet, hvorved de ikke kan undgå disse flaskehalse.

Isortoq-elven skaber et skel mellem renjægerområderne syd for elven med adgang via Maligiaq-ruten og det nordligere jagtområde, som man kom ind til via Nordre Isortoq og Nordre Strømfjord (Nassuttoq). Dette område blev tidligere benyttet af jægere fra Kangaatsiaq og nordover (Petersen 1986). Nordøst for Aasivissuit og længst inde i land findes steder, hvor det er muligt at komme over Isortoq (Petersen 1986:fig. 1).

Aasivissuit ligger optimalt ved en smal øst-vest vendt passage i terrænet. Søen spiller også med, fordi en krum halvø på sydsiden øger muligheden for at spærre for dyrene og drive dem mod jægerne. Den østligste ende af søen bliver en "pose", hvorfra dyrene ikke kan undslippe, hvis de er jaget ud i den.

På Aasivissuit ligger boliger og ruiner på to niveauer, som endnu ikke er nærmere undersøgt. Den store arkæologiske undersøgelse i 1978 var en omfattende og systematisk registrering af alle jagtsystemer i oplandet samt en udgravning af dele af den store mødding (se Grønnow et al 1983 for en detaljeret gennemgang af Aasivissuit). I alt er der registreret 12 telthuse og 6 teltringe på det øvre niveau og 10 telthuse og 2 teltringe på det nedre niveau. Der er ikke foretaget udgravninger i boligtomterne, hvoraf nogle udviser tegn på betydelig ælde. De manglende udgravninger og dermed manglende viden om, hvorvidt der er anlæg under de synlige anlæg, eller om ældre anlæg er ændret til at være nyere telthuse, gør det svært at sige noget om boligformen på pladsen i ældre tid.

I området syd for Kangerlussuaq er der foretaget interviews med brugere af gamle telthuse og foretaget analyser af anlæggene. Disse undersøgelser tyder på, at der findes forskellige boligformer, og at der både kan være knyttet en vis social betydning til dem og at nogle former har en vis kronologisk betydning (Odgaard 2009).

Møddinglagene på Aasivissuit viser bopladsens brugshistorie (Grønnow et al 1983). Den er sporadisk i brug igennem 1200 - 1400tallet. Det fortæller, at brugen i indlandet gik i gang hurtigt efter Thule-kulturens ankomst til området. Fra lejren blev rensdyrene jaget med bue og pil på individuel vis (pürchjagt), formentligt primært fra skydeskjul. Renjagten blev suppleret med fuglefangst (blisgås).

Op gennem 1400- og det tidlige 1500tal blev besøgene hyppigere, måske var der endda tale om årlige besøg. Jagten på fugle og herunder særlig blisgås øges, men rensdyrene er fortsat det vigtigste bytte (Lag 4), og de jages formentligt stadig fra skydeskjul eller som pürchjagt, måske med hjælp af mindre drivfangstanlæg.

Senest i løbet af 1500tallet ophørte brugen af Aasivissuit fuldstændigt. Det kan være Den lille Istid, der satte sig spor. Der er andre renjægerpladser i området, f.eks. Qarlissuit tættere på Indlandsisen samt et par stykker ved den vestlige sø, Tasersuaq, og dermed nærmere yderkysten og i rensdyrenes efterårs- og vinterområde. Renjagten kan være forskudt til disse pladser, hvis indlandsjagten fortsat blev opretholdt.

I møddingen ses et kompakt lag (lag 3) af rensdyrknogler med eskimoiske redskaber og europæiske handelsvarer (perler, glas, jern og fajancer). Det massive lag rensdyrknogler røber en kort, men intens anvendelse af jagtmulighederne fra denne lejr i årtierne omkring 1700, hvor det ser ud til, at rensdyrbestanden opnåede et maksimum. Over dette lag ligger en knap så massiv mængde knogler (lag 2) fra en jagtperiode omkring 1800-1850.

Knogleanalyserne viser en overvægt af rensdyrkalve og 1-års dyr samt voksne hanner i forhold til fordelingen i en moderne rensdyrflok (Grønnow et al. 1983). Knoglerne viser også, at det er de mindst kødfulde dele af dyrene, der er blevet tilbage (ryg og ribben). De mange køddepoter rundt om lejren på højdedragene viser, at det fritskårne kød er tørret og sikkert opbevaret inden returrejsen til vinterpladserne.

Jagtanlæg. Fra begyndelsen etablerede jægerne små skydeskjul tæt på rensdyr-sporene, så skudafstanden blev på max. 10 meter. Skydeskjulene kunne ligge enkeltvis, men mange gange ses også parvist placerede anlæg, der som minimum krævede, at 2 jægere samarbejdede. Jagtanlæggene afspejler formentligt også størrelsen på ren-bestanden. Under maksima kan mange mennesker på kort tid sikre store mængder kød, og jagten udøves mest effektivt ved hjælp af styringsredskaber som drivfangstanlæg, menneskekæder eller varderækker. Under minima spreder dyrene sig mere, og jagten udøves nemmest i mindre fællesskaber og fra skydeskjul og lign.

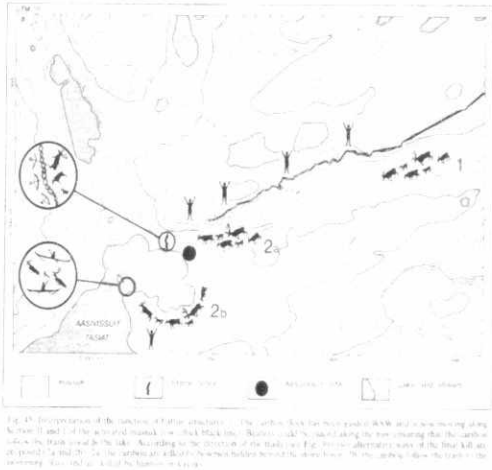

Fig. 8. Skematisk fremstilling af drivjagten på rendyr ved Aasivissuit. Den sorte prik angiver bopladsen. De mange små åbne cirkler angiver varder i drivfangstanlæggene (Grønnow et al 1983, fig. 45).

Det mest imponerende ved Aasivissuit er de omfattende systemer af skydeskjul og varderækker, der danner systemer til drivjagt på store grupper dyr. Nogle varderækker er med til at styre dyrene i den rigtige retning; i nogle tilfælde kan varderne være forbundet med liner af sælskind eller der kan være brugt pinde med revling eller fuglevinger på, som gør dem men-

neskelignende, eller kvinder og børn kan være strategisk placerede som en slags klappere. Et af systemerne består af 104 varder med en imponerende længde på 4.5 kilometer. Systemet leder dyrene frem mod en skydemur nær bopladsen og vinkelret på den retning dyrene kom fra og, bag hvilken jægerne ventede med bue og pil. Hvis dyrene undveg dem, ville de løbe ind i en række personer, der kunne styre renflokken ud i søen, hvor jægere i kajaker eller baseret langs søbredden kunne dræbe dyrene (Grønnow et al 1983, fig. 45).

Sådanne drivfangst-anlæg er tydeligvis bygget op for, at en større gruppe mennesker kan nedlægge store mængder dyr på den enkleste måde. Hvis bestanden var på et minimum, ville dyrene strejfe mere rundt, og der ville samtidig kun være få jægere med et lille eller intet følge. Tilstedeværelsen af de store jagtsystemer er dermed også et bevis på, at større grupper af mennesker har indgået et samarbejde om renjagten for at sikre bedst muligt udbytte. Denne kollektive jagtform opstår tilsyneladende i forbindelse med sammenfaldet af behov for rendyr og muligheden qua et rendyrmaksimum. Den kollektive jagtform kendtes også fra kysten, hvor den var forudsætningen for hvalfangst fra umiaq. Denne fleksibilitet med evne til at skifte mellem det kollektive og det individuelle er karakteristisk for inuit-samfundet.

Drivfangstanlæg i forskellige størrelser og udformninger kendes fra såvel Høj-Arktisk Canada som f.eks. det indre Alaska ved Lake Agiak. Sammenfattende undersøgelser af de canadiske forhold tyder på, at Aasivissuit trods ligheder i anlægsudformningen fortsat må anses for at have spillet en helt anden rolle (Stenton 1991; Brink 2005). Mindre drivfangstanlæg kendes i Grønland fra de store renjægerområder i indlandet syd fra Kangerlussuaq (Grønnow 2009). Derudover findes rengærder bl.a. på Ammasalik øen, ved Saputit på sydsiden af Nussuaq-halvøen (Nellemann 1970) og et mindre gærde fra Eqaluit i Sisimiut (Haarløv 1980:fig. 63). Disse gærder er ikke daterede, og ingen af dem ligger langt inde i et stort indland. Der er heller ingen, der kan sættes i forbindelse med store sommerpladser for renjægerne og deres familier og slet ikke en historisk situation som den, der udspilles i Sisimiut-området omkring 1700.

Den store rendyrperiode og jagt på Aasivissuit foldede sig ud omkring 1700, hvorefter pladsen gennem resten af 1700tallet og 1800tallet langsomt går ud af brug. I 1840erne var der endnu en opblomstring i rendyrbestanden, men det førte ikke til en øget brug af Aasivissuit. Det må skyldes sociale og kulturelle faktorer på bopladserne på kysten. De hollandske købmænd og hvalfangere var væk; den danske kolonisation havde udbygget sin tilstedeværelse og anlagt kolonier og udsteder, hvor inuit kunne indhandle skind, spæk etc. mod træ, jern, gryder etc., og dermed var der ikke længere behov for produkterne fra de andre regioner. Langdistancehandelen blev således brudt allerede i løbet af 1700tallet. Inuit rejsemønstre blev mere intra-regionalt og ikke længere inter-regionalt. Det passede også missionen godt, at hedningene blev mere bofaste. Boligen i form af langhuset med al dens syndige liv (i missionens opfattelse) ændres langsomt tilbage til enfamiliehuse omkring 1800.

Op gennem 1800tallet og det tidlige 1900tal besøgte Aasivissuit fortsat af fjordboerne, men det blev færre og færre familier, der drog ind og opretholdt gamle rettigheder til telthusene på bopladsen. I 1963 lukkede myndighederne bygden Saqqarliit, og dermed blev forbindelsen mellem de sidste fjordboere og Maligiaq-ruten endeligt brudt.

På sydsiden af Kangerlussuaq ligger flere store basis-bopladser ved Angujaartorfik og i Arnangarnup Qoorua, der gennem generationer har dannet udgangspunkt for de renjægeres ture ind i indlandet. Folk fra Nuuk og Sisimiut og Itilleq rejste ned gennem Itilleq, gik over den snævre landtange til Kangerlussuaq, og sejlede tværs over fjorden til lejrene for at jage og for at nyde det sociale samvær, som disse møder gav mulighed for. Pladsen ved Angujaartorfik er stadig et populært mødested for ren- og moskusjægere. Disse aktiviteter har efterladt et meget stort system af jagtpladser i indlandet syd for Kangerlussuaq, men der er – trods intensiv eftersøgning – endnu ikke fundet anlæg, der i størrelse kan sidestilles med de store drivfangstanlæg ved Aasivissuit (Grønnow 2009).

Konklusion, neoeskimoer

Op gennem 12-1600årene konsoliderede den neoeskimoiske kultur sig i Sisimiut-området. De rige ressourcer i indland og det kystnære åbentvandsområde udnyttedes. De store skindbåde, umiaq, bruges ved hvalfangst, og i løbet af 1500- og 1600tallet mødtes inuit oftere og oftere med europæiske opdagelsesrejsende og hvalfangere.

- ↓ Opblomstringen af rendyrbestanden omkring 1700 faldt sammen med, at hvalfangerne blev mere aktive ud for Sisimiut, at forsyningslinjerne fra Østgrønland til Nordgrønland via Vestgrønland var etablerede, at der var behov for forskellige produkter fra nord til syd, fra øst til vest, og med ønsket om/behovet for at indhandle de europæiske produkter til eget brug samt som intern handelsvare. I Sisimiut indgik rendyrskind fra indlandet i den lokale "valuta", der skaffede dem adgang til de eftertragtede europæiske produkter.

Det gør situationen speciel i Grønlands historie. Inuit udnyttede de naturskabte forhold omkring Aasivissuit og kom dermed til at spille en central rolle i udformningen af det grønlandske samfund i årtierne omkring 1700. Aasivissuit var dermed et aktivt i en begivenhed i Grønlands historie, der skabte ændringer.

Kilderne antyder, at det primært var fjordboerne, der opererede i indlandet. Isotopundersøgelser af flere gravlagte personer fra Thule-kulturen på Asummiut, som må henregnes til

kystboerne, synes at støtte denne opdeling, for de afdødes kost var udpræget marin, grønlandsæl (Gulløv 2012, Nelson et al. 2012). Der findes desværre ingen tilsvarende undersøgelser af menneskeknogler fra skærgårdsområdet.

Den lille Istid, der tvang inuit sydover, medførte ikke som under de palæoeskimoiske perioder, isolation med efterfølgende undergang. Tværtimod styrkedes samhandel og aktiviteter langs landets kyster og i den proces opstod en ny fysisk ramme for det sociale liv: fælleshuset eller langhuset, som i det moderne Grønlands historie og bevidsthed kom til at fremstå som rammen om det ægte eskimoiske liv i fællesskab, som kolonisationen og missionen ødelagde.

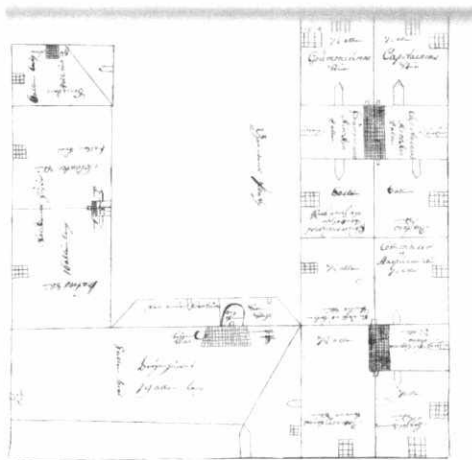
Indsigten i Thule-kulturens udfoldelse mellem 1300 og 1800 bygger dels på arkæologisk indsigt fra området (dog meget få udgravninger og derfor primært information fra udgravninger uden for området) og dels på den støtte til fortolkningen, som er til rådighed gennem mundtlig beretning (stednavne, indlandsjagt, jagtruter, sagn, familiehistorier, etc.), publikationer (opdagelsesrejsendes beskrivelser, logbøger, handelsopgørelser, kolonimagtens indberetninger, dagbøger etc.) og interviews. Mange væsentlige informationer er dokumenteret gennem befolkningens besvarelse af spørgehæfter, som Nationalmuseet i Danmark sendte ud i 1950'erne med spørgsmål om mange traditionelle forhold i den grønlandske kultur.

For at forstå den neoeskimoiske periodes 800 år lange historie og den effekt, Aasivissuit bidrog med, må der inddrages områder på yderkysten med gode neoeskimoiske bopladser med synlige langhuse – og gerne med rester af de gamle, runde huse. Det vil sige, at et langt større område af skærgården må inddrages i World Heritage området.

IV.f EUROPÆERE

Ingen af de tidlige europæiske rejsende efterlod sig synlige vidnesbyrd om deres tilstedeværelse – når man undtager de flytbare genstande og materialer, som Inuit tilhandlede eller gravede ud af nordboernes gårde. De ældste synlige, fysiske levn ses på Nipisat i form af den tidlige danske missions og kolonisations bygningsværker: missions- og handelsstationen på Nepisene/Nipisat.

I 1721 kom Hans Egede til Grønland og bosatte sig på Håbets Ø ved Nuuk. Dermed startede mission, handel og kolonisation. Udgangspunktet var Nuuk-området, men allerede i 1600-tallet havde europæiske hvalfangere og købmænd besejlet farvandet fra Qeqertarsuaaatsiaat (Fiskenæsset) til Sisimiut og længere nordpå. Denne udnyttelse af havets ressourcer ville danskerne gerne kunne sætte en stopper for, ligesom de ønskede at standse de indfødtes tuskhandel med hvalfangerne. Blandt midlerne til at håndhæve retten til landet var at anlægge en missionsstation og kombinere dens virke med handel og kolonisation. Hans Egede havde hørt om en lokalitet, *Nepisene*, hvor grønlænderne drev hvalfangst. Den blev målet for det kolonianlæg, der blev anlagt i 1724 med Jacob Geelmuyden som købmand og bogholder (Gad 1969:70-71). I sommeren 1725 blev mandskabet ved Nepisene sejlet retur til Håbets Ø, da de ingen proviant havde tilbage og heller ikke havde fanget nogen hvaler.

I september 1725 fik Hans Egede besked fra nogle nordgrønlandere, at nederlandske hvalfangere havde afbrændt husene ved Nipisat. Året efter rejste Geelmuyden igen til Nipisat, hvor han konstaterede, at det var korrekt (Gad 1969:97). I 1730 genopbyggede man Nipisat. Planen var at bygge et fort, men det blev et mindre batteri. Til gengæld blev det et stort trefløjet anlæg med pakhus. I 1731 var missionsprojektet i krise og store dele af Nipisat blev nedbrudt, og mandskabet flyttede til Godthåb. Nipisat henlå igen uden aktiviteter, og hollænderne brændte den igen af (Gad 1969:217).

Fig. 9. Geelmuyden's tegninger af Colonien Nipisat fra 1729/30 (Gad 1969:187; planche XV).

Efter alle problemerne med Nipisat varede det nogle år inden, der igen blev oprettet fast bebyggelse i Sisimiut-området. I 1756 oprettedes hvalfangerlogen Sydbay, som ligger ved et gammelt eskimoisk samlingssted, Ukiivik; i 1759 blev Amerloq oprettet som hvalfangerloge;

i 1767 blev Sydbay og Amerloq lagt sammen og flyttet til Holsteinsborg (Gad 1984:175).

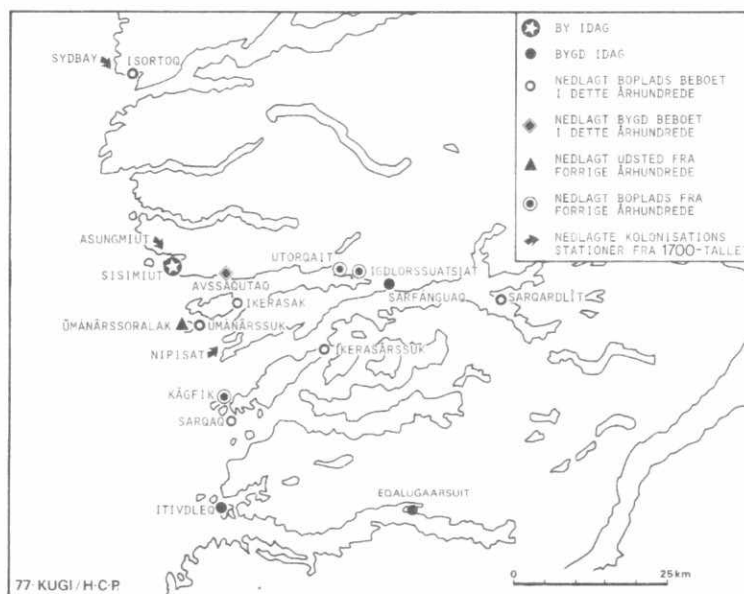

Fig. 10. By (koloni) og bygder fra 1700tallet til i dag i Sisimiut-området. Ealugaarsuit blev nedlagt i 1976 (Haarløv et al 1980)

I midten af 1800tallet var der 1 koloni (Sisimiut), 4 udsteder og 9 bopladser. I 1918 var der 1 koloni, 3 udsteder og 4 bopladser. I 2013 er der 1 by og 2 bygder (Itilleq og Sarfannguit) samt lufthavnsområdet Kangerlussuaq.

Opsummering, europæere

Området rummer ingen anlæg fra nordboerne, men indikationer på norrøn tilstedeværelse.

Skærgården var senere ramme om mange, dokumenterede og udokumenterede møder mellem europæere og inuit i 1500-1600tallet.

Bekendtskabet med europæerne fortsatte i en langt mere kontant form i mødet med den danske kolonisation, hvis tilstedeværelse dokumenteres med ruinerne af missions- og handelsstationen på Nipisat.

Kolonisationen medførte en mere fast, dansk kontrol med befolkningen i Grønland herunder en udsted- og byggedannelse med en fast bosætning af inuit, som kunne indhandle deres produkter i butikkerne. Produkter som skind (rensdyr, fugle, ræve), dun, spæk, gevir, tand og lign kom fra den traditionelle jagt og fangst, som fortsatte, men nu blot mere lokalt.

De fleste bygder er for længst nedlagt, og befolkningen er flyttet til andre bygder eller til byerne. De forladte bygder i området er et vidnesbyrd om kolonitidens bosættelsespolitik i Grønland, som fik politiske og sociale konsekvenser langt op i 1900tallet.

I nyere tid, dvs. efter Hjemmestyrets indførelse i 1979, er al jord fortsat offentligt ejet, men private jagthytter, fiskehytter, sommerhuse må opføres uden for byer og bygder efter godkendelse hos offentlige myndigheder. Placeringen af en hytte er ofte begrundet ud fra præcis samme ønsker til en jagt- eller fiskelokalitet, som har præget alle tidligere valg af sæsonlokalitet gennem 4.500 år.

Konklusion

Nordboerne er ikke fysisk synlige i området, men områder med mulige fysiske levn bør indtages i det geografiske område, som udlægges til World Heritage-område. Senere europæisk tilstedeværelse er heller ikke synlig i landskabet, men kyst og skærgård mellem Sarfannguit

og Itilleq udgør et væsentligt mødeområde mellem inuit og de europæiske opdagelsesrejsende, købmænd og hvalfangere.

Den tidligste kolonitid har efterladt et imponerende missions- og hvalfangeranlæg på Nipisat, som en fremragende illustration af datidens indsats, fig. 11.

Fig. 11. Nipisat anlægget (Foto: B.Grønnow 1989)

Kolonitidens bosætningspolitik blev udtrykt gennem udsteder og bygder, hvoraf de fleste nu er nedlagte og henligger som ruinområder. Synliggørelse af hele denne historie kan kun tilgodeses ved at inddrage et større kystområde end det, som kan tilgodeses med øen Nipisat.

V. Opsummering

Betydning

De eskimoiske indvandring til Grønland kom fra Alaska (Saqqaq og Thule) eller fra Canada (Dorset). Vandringerne gennem det højarktiske miljø gjorde de vandrende fortrolige med de marine områder med sæl, fugle, hval og hvalros, som de var afhængige af, ligesom de kendte indlandet med søer, elve, ørreder, rensdyr og moskusokser. Hovedparten af vandringerne foretog langs breddegraderne i det Højarktiske område, men i Grønland begyndte vandringerne sydover langs længdegraderne.

En væsentlig forskel mellem det sydlige Canada omkring Hudson Bay og Vestgrønland er, at den vestgrønlandske kyst til dels præges af forgreninger fra Golfstrømmen, der skaber et kæmpemæssigt Åbenvandsområde fra Aasiaat/Sisimiut og videre ned langs Vestkysten. Dette lavarktiske klima med frosne fjorde og vinteråbent hav stillede blandt andet nye krav til, hvordan føden blev sikret året rundt. I disse lavarktiske regioner, hvor grænsen mellem vinterens fastis og det åbne hav igennem årtusinderne formentligt har flyttet sig afhængig af det fremherskende klima og styrken i havstrømmene, blev indvandrerne fra de højarktiske områder stillet over for nogle nye muligheder, som de måtte tilpasse sig.

Sisimiut-området udgør på den måde et *forandringspunkt* på den eskimoiske rejse i det østlige Arktis, og det er dette områdes natur, dens dynamik og de kulturelle svar på dens udfordringer, som skaber Nipisat-Maligiaq-Aasivissuit's eskimoiske historie.

Et andet *omdrejningspunkt* i historien er, at de naturskabte vilkår og ressourcer, som de eskimoiske kulturer gennem tiderne tilpassede sig og udnyttede også bød på muligheder, som først tiltrak de norrøne beboere i Sydvestgrønland og senere den gryende europæiske imperialism og den industrialiserede hvalfangst. Herved opstod møder, som forandrede begge parter.

Thule-kulturens inuit kom omkring 1200 og igennem 800 år har der kun været korte perioder uden en slags kontakt med eksterne grupper (nordboere, europæiske købmænd og hvalfangere). De bosatte sig på de samme steder som tidligere, de udnyttede aktivt flere nicher og dyr end tidligere (aktiv hvalfangst, store og små jagtlejre i indlandet), de skabte en langdistancehandel, en ny boligform, store drivfangstanlæg samt forskellige former for jagtskjul, og begravelser i stenbyggede grave blev almindelig.

Disse møder illustreres gennem bopladserne, boligformerne, inuits materielle kultur og anlæggene ved Nipisat og Maligiaq-Aasivissuit.

Igennem alle 4.500 års historie foretog menneskene konstante valg som samfund for at overleve på jagt og fiskeri med en hovedvægt på det marine og med indlandet som ekstra ressource. Ikke alle valg var lige konstruktive, for Saqqaq-kulturen forsvandt/uddøde, og det samme gjorde Dorset-kulturen og nordboerne.

Det fysiske omfang af et World Heritage område

Sisimiut-området er rigt på bopladser fra Thule-kulturen, hvor de fleste er domineret af boliger af langhus-typen, men erfaringsmæssigt vil udgravninger ofte afsløre ældre, små, runde boliger på en boplads. På øerne og i skærgården ses flotte bopladser med imponerende lang-

huse, grave og møddinger. Fredningsloven sikrer, at de gamle bopladser automatisk er fredede. Dermed er det muligt at foretage en visuel rejse tilbage i tiden til 1700-1880-tallets store bopladser med Thule-kulturens langhuse. I disse huse boede mennesker, der var aktive deltagere i de store begivenheder omkring 1700. På Nipisat ses enkelte langhuse, men hvis historien skal dækkes med et kulturhistorisk repræsentativt og spændende landskab, må der tages udgangspunkt i den historie, som landskabet rummer.

Fig. 12. Langhuse og møddingsrester på ø syd for Sisimiut. Foto: B. Grønnow 1989.

Kystområdet skal inddrages med øgruppen syd for Nipisat, som ikke har den nødvendige størrelse til at dække de historiske aspekter for hele kystområdet. Igennem Thule-kulturens historie i området udkrystalliserede sig en opdeling mellem fjordboere og kystboere. Den dikotomi skal synliggøres, fordi

det er en væsentlig del af beretningen om den neoeskimoiske dynamik og den identitet, som grupper af befolkningen fører med fra en svunden tid ind i 1900-tallet. Det er derfor nødvendigt at inddrage mere af fjord-området (skærgården) herunder den forladte bygd Saqqarliit i Avalleq.

Resumé

For det palæoeskimoiske Nipisat's vedkommende er bopladsen væsentlig, bevaringsværdig og formidlingsværdig, men bopladsen er ikke fuldt repræsentativ for Saqqaq-kulturen, fordi den mangler den ældre del, og fordi den er så udpræget en sæsonplads. Der skal indlemmes ekstra lokaliteter og helst nogle, hvor både Saqqaq og Dorset er synlige og gerne placeret i forskellige højder. Kystområdet skal udvides.

For den palæoeskimoiske indlandsjagts vedkommende er det foreslåede indlandsområde relevant og af stor interesse. Det rummer utvetydige, men ikke mange spor, fra Saqqaq- og Dorset-kulturen. Der er stor sandsynlighed for, at fremtidig forskning vil kunne aflæse landskabet bedre og opnå en større indsigt i den palæoeskimoiske landskabsudnyttelse. En mindre udvidelse af skærgården vil inddrage og fremme mulighederne for flere pladser.

For den neoeskimoiske indlandsjagts vedkommende er det foreslåede område med bopladsen Aasivissuit og et forløb ud til Maligiaq et minimum. Det bør udvides i den vestlige ende med et større område ud mod Maligiaq og Orioq. I den østlige del kan grænsen med fordel være den samme som for RAMSAR-området op til Indlandsisens kant.

En nærmere afgrænsning af området bør tage udgangspunkt i letgenkendelige topografiske kendetegn som elve, dalstrøg, bakke-forløb, særlige landskabelige kendetegn og lign.

For den norrøne tilstedeværelses vedkommende skal Sarfannguaqland inddrages som et område med potentielle levn efter nordboer.

For den neoeskimoiske fjord- og skærgårdsbosætnings vedkommende indgår den mundtlige tradition om, at det var fjordboere, dvs. folk fra Sarfannguit og Saqqarliit, der brugte Maligiaq-ruten, var området. Der kendes enkelte vinterbopladser omkring disse. Den aktive bygd Sarfannguit, fjordene Orioq, Akulleq og Avalleq og den nedlagte bygd Saqqarliit skal inddrages.

For den neoeskimoiske kystbosætnings vedkommende skal det valgte område rumme store og små neoeskimoiske bopladser med boliger, møddinger, grave etc. Fjordboernes indlandsaktiviteter og kystboernes aktiviteter udgør en fælles basis for at forstå kystboernes interregionale aktivitet, og derfor må et World Heritage område have et repræsentativt udsnit af Thule-kulturens bopladser på øerne.

Det er nødvendigt at inddrage hele området fra Sarfannguaqland til og med øgruppen Siorarliit. Den sydlige grænse kan trækkes gennem Qeqertalik eller gennem Kangerlusarsuk.

For hvalfangernes og købmændenes vedkommende er Nipisat som lokalitet og symbol et acceptabelt valg.

For den tidlige kolonisations og missions vedkommende er Nipisat som lokalitet og symbol et godt valg med imponerende ruiner.

Til illustration af den fortsatte kulturelle tradition i 1800- og 1900tallets bosættninger med inuits fortsatte fokus på fangst, fiskeri og jagt men nu i en kolonial kontekst med bopladser og udsteder vil Maligiaq-ruten være dækkende for indlandets aktiviteter, men både kystområdet og skærgårdsområdet skal udvides, så det dækker Sarfannguaqland og området ned mod Itilleq.

VI. Afgrænsning af World Heritage område mellem Sisimiut og Indlandsisen.

RAMSAR-området mellem Isortoq og ned mod Kangerlussaq udgør den østlige del; Aasivissuit ligger allerede inden for RAMSAR-området. Søerne Aasivissuit tasiat og Tasersuaq inddrages i deres helhed med en afstand nord og syd for søernes midterlinje på 5-10 km afhængig af, hvad der topografisk set kan være naturlige grænser ved en grænsedragning. Mod vest går nordgrænsen på nordsiden af Itinneq, nord om Sarfannguaqland så Sarfannguit og den lavvandede bugt med de mulige norrøne efterladenskaber inddrages, mellem Sarfannguaqland og Maniitsorsuaq, vest om Nipisat og Siorarliit, ind gennem Qeqertalik og Qingua, omkring fjeldet til Orioq, videre gennem dalstrøgene op til Tasersuaq. Hermed inddrages også de nedlagte bygder Kaaffik, Saqqaq, Ikerarsarsuk og Saqqarliit.

Dette område er det absolut mindste område, Kærneområdet. På fig. 13. er det angivet med RØD streg.

Alternativ I udvider området, så sydgrænsen går gennem Kangerluarsuk og langs med fjeldet og rundt om Oriog-fjorden til grænsen for Kærneområdet. Forslaget anerkender udstedte efterforskningstilladelser nord for Kangerlussuaq. På fig. 13 er udvidelsen angivet med BLÅ streg.

Alternativ II anerkender at eftersom områderne syd for Kangerlussuaq ikke kan indregnes, så må Kangerlussuaq være grænsen. Dvs. at linjeføringen går ned igennem Itilleq, rundt om den sydlige råstofkoncession, ind gennem Kangerlussuaq til lufthavnsområdet og op mod Aasi-vissuit tasiat.

Forslaget vil sikre, at den gamle forbindelsesrute nordfra (Aasiaat, Sisimiut og Itilleq) ned til jagtområderne syd for Kangerlussuaq og de store fælleslejligheder i Arnangarnup Qoorua (Paradis-dalen) og i Angujaartorfik inddrages i området som et vigtigt element til at forstå den anden side af rejseaktiviteterne i nyere tid. Råstofkoncessionen inde i området må enten udgrænses eller inddrages, når koncessionen ophører. På fig. 13 er udvidelsen angivet med SORT streg.

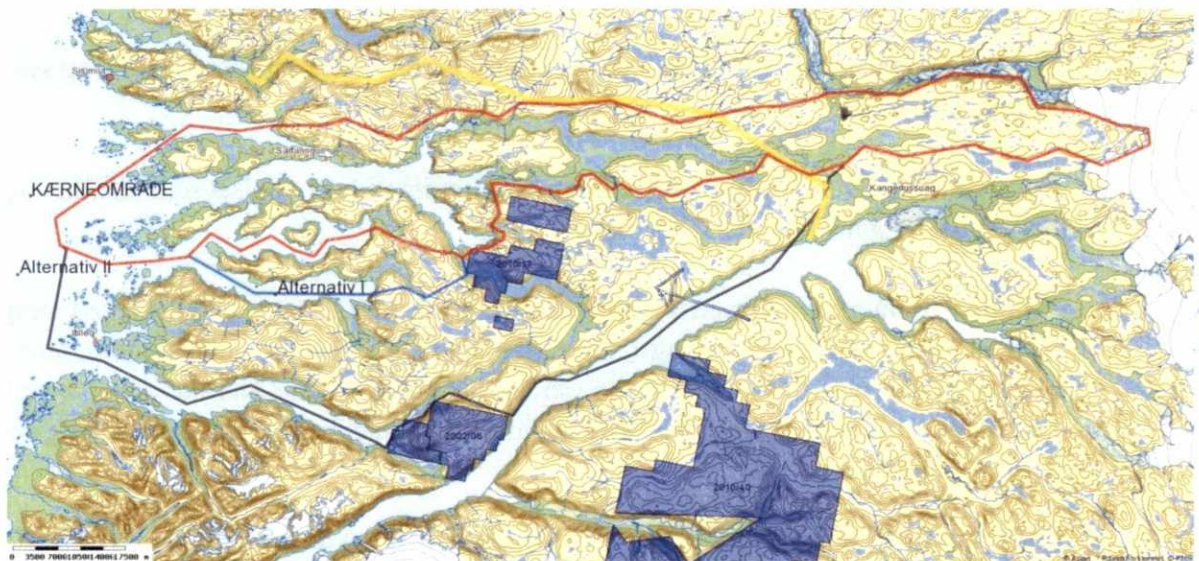

Fig. 13. Forslag til World Heritage område nord for Kangerlussuaq.

RØD streg = Kærneområdet. Aasivissuit = stor sort prik. Alternativ I: en mindre udvidelse med BLÅT; Alternativ II: med SORT en stor udvidelse, så området nærmer sig halvdelen af det oprindelige og med umiddelbar sammenhæng med de fredede og vigtige områder syd for Kangerlussuaq. VEJ-forslag er vist med gult. Skraverede, blå områder er råstofkoncessioner.

VII. Konklusion, revideret forslag og titel

Konklusionen på materialet er, at den indledende reduktion af kriterier ikke holder, men at der kan anvendes to kriterier (III og V). Det indstillede område skal udvides og bestå af ét

sammenhængende område fra Indlandsisen til og med Nipisat med omliggende øgrupper inkl. Sarfannguaqland og Siorarliit og det trefligede skærgårdsområde. Det var en væsentlig del af den oprindelige plan. En seriel nomination vil stride mod den oprindelige intention.

Ved at indstille et stort, sammenhængende lavarktisk område fra Indlandsisen via Aasivissuit tasiat og Tasersuaq, med skærgårdsområdet Maligiaq, Akulleq og Orioq og kystområdet fra Sarfannguaqland og Nipisat mod nord til og med øgruppen Siorarliit i syd, kan områdets kulturlevn illustrere den unikke historie om inuits brug af området gennem 4.500 år og interaktionen med europæere i 16-1700talle, de to UNESCO-kriterier III og V. Området har et åbenlyst potentiale som kandidat til en World Heritage-nominering.

Sted		Før 2013		Nye	Fra 2013	
Kriterium	III	V	VI	III	V	VI
A. Nipisat		x		x	x	
B. Maligiaq/Aasivissuit		x		x	x	
C. Angujaartorfik		x	x		Bør fredes	
D. Arnangarnup Qoorua		x	x		Fredet	
E. Tasersiaq	X	x	x		Bør fredes	

Tabel 2. Resumé af kriterier og områder, revurderet.

Det er en yderligere kvalifikation, at der kan indstilles et så kulturhistorisk og varieret område i så stort format som repræsentant for en lang og vigtig del af den arktiske livsform, som i sig selv er en væsentlig del af Verdens globale kulturarv.

I dag er der ingen godkendte World Heritage områder, der både har fokus på levn fra inuits årtusinde lange ophold i Arktis og den europæiske interaktion mellem Arktis og inuit i de sidste 1.000 år, jf. Bilag 2.

Det foreslås, at projektet får en lidt revideret titel og undertitel for at omfatte de væsentligste aspekter i begrundelsen for at vælge området.

Aasivissuit – Maligiaq - Nipisat

Arktisk bosætning: jagt og kulturmøder gennem 4.500 år

Område: Lavarktisk Vestgrønland omkr. 67°N med kyst, skærgård og indland.

Areal: 2.500 km².

UNESCO har seks forskellige kultur-kriterier, hvoraf ét som minimum skal opfyldes for at kunne komme i betragtning som World Heritage baseret på kulturhistoriske værdier.

- Kriterium III (artikel 24 (a)) - Det skal være et enestående eller i det mindste exceptionelt vidnesbyrd om en kulturel tradition eller om en civilisation, som er levende eller forsvundet.

Begrundelse: For 4.500 år kom de første mennesker til Grønland med kajak og harpuner. Gennem alle efterfølgende år har vilkårene svinget, kulturerne uddøde eller ændrede sig, **men** det er mindre end 50 år siden, at de 4.500 år gamle redskaber og harpun indgik i den lokale fangstteknologi; harpunen og den 800 år gamle hundeslæde findes stadig i 2013 og nu suppleret med snescootere og rifler. Dermed holdes 4.500 års jagtrelation mellem jægeren og sælen eller jægeren og rensdyret fortsat i hævd. Nutidens jægere bruger samme informationer i de samme landskaber under jagten på de samme dyr som igennem 4.500 år, og fortidens stednavne er ofte vejledende for nutidens jæger.

Sisimiut-området har Grønlands længste dokumenterede palæoeskimoiske bosætning; den længste kontinuerlige neoeskimoiske bosætning; livlig kontakt med europæere mellem 1500-1800; det eneste fort i Grønland; en unik beliggenhed nær polarzonen og ud til et åbenvandsområde og med Grønlands største indland.

Stenalderbopladsen Nipisat er den ene ende af et historisk kontinuum i en arktisk livsform, som kom med Saqqaq-kulturen, fortsatte i Dorset-kulturen, udvikledes i Thule-kulturen, fik ekstra dynamik i 1700-tallets kulturmøder med europæere og østgrønlandere og udfoldes i dagens grønlandske måde at udnytte naturen på som fanger eller fritidsjæger. Det ses fysisk udtrykt i landskabet i form af nedlagte bygder, den levende bygd Sarfannguit og placeringen af nutidens jagt- og fritidshytter.

Området rummer således både exceptionelt vidnesbyrd om svundne kulturelle traditioner (Saqqaq og Dorset) og en civilisation (Thule-kultur), hvis traditionelle værdier og erfaringer er en del af nutiden.

• Kriterium V (artikel 24 (a)) - Det skal være et særligt eksempel på traditionelle menneskelige bosættelser, eller menneskers udnyttelse af jord eller hav, som er repræsentativ for en eller flere kulturer, eller menneskets samspil med miljøet, specielt hvor dette er blevet sårbart som følge af uigenkaldelig forandringer.

Begrundelse: Nipisat rummer arkæologiske vidnesbyrd om en forsvunden kultur (Saqqaq-kulturen; i Canada: præ-Dorset), som er den ældste eskimoiske kultur i det nordligste Canada og i Grønland (ca. 2500 – 800 fvt.), og som direkte udsprang af den ældste eskimoiske tilstedeværelse i Høj-Arktis.

Nipisat indgik i et interregionalt handelssystem med råstoffer (killiaq) fra Disko Bugt. Fastlandets ressourcer blev udnyttet fra kyst- og skærgårdslejligheder. Pladsen rummer en exceptionel dokumentation for den materielle kultur og ressourceudnyttelsen fra ældre Saqqaq til ind i den yngste og uddøende fase af Saqqaq-kulturen i Grønland. Det er den eneste grønlandske Saqqaq-plads der overlapper med den nye palæoeskimoiske gruppe: Dorset, ca. 800 fvt. - 100 evt., som takket være heldige forhold omkring efter-Istidens landhævning er forholdsvist godt repræsenteret i området.

Sisimiut-området er nordboernes *Greipar*, hvor de (1000-1350 evt.) blandt tog på hvalrosfangst. Der er ikke fundet norrøne anlæg.

Den neoeskimoiske tilstedeværelse (Thule-kulturen ca. 1200 – 1800 evt.) udviser en ny succesfuld indvandring med tilpasning til en ny økologisk zone. De indgik i dynamiske handelsrelationer med europæiske aktører i Nordatlanten (biskajere og hollændere) og skabte om-

kring 1700 intern langdistancehandel, en ny bolig: langhuset, og store, effektive drivfangstanlæg ved Aasivissuit, som er de eneste af sin art i Grønland. Alle elementer findes i området.

Den sæsonvandring mellem kyst og indland for mange familiegrupper, som Aasivissuit er en markant repræsentant for, blev en væsentlig traditionel livsform i store dele af Vestgrønland op til Anden Verdenskrig og nogle steder endnu længere. Der foreligger fra senere tider mundtlig information om rejserute og jagtform.

Nipisats unikke anlæg fra den tidligste koloniale tilstedeværelse fra 1734 dokumenterer den gryende kolonimagts og missions interesse i at lukke Grønland og bygderne i området afspejler kolonitidens bosætningspolitik.

I forbindelse med kampen mod den danske kolonimagt og for øget selvstændighed efterfulgt af ønsket om fortsat udvikling af Hjemmestyret fra 1979 genoplivede den grønlandske ungdom med opbakning fra ældre generationer begrebet sommermøde, *aasivik*, og begyndte at mødes på store fællesstævner, hvor temaet ikke var jagt, men socialt og kulturelt samvær og politiske drøftelser. Aasivissuit blev dermed ikke kun en enestående arkæologisk og etnohistorisk veldokumenteret boplads, men ender også med at inspirere til og indskrive sig i en historie, hvor mennesker ud fra en fælles kulturel og sproglig baggrund mødes på sommerlejre, *aasiviit*, for at blive klogere på hinanden og kunne deltage i udformningen af samfundet.

Dynamikken i de kyst-orienterede bosætnings-, handels- og rejseaktiviteter hænger sammen med brugen af indlandet. Indlandet har spillet en afgørende rolle i den bosætning og samfundsudvikling som fra de ældste tider til i dag har udfoldet sig på kysten. Det er derfor afgørende, at det valgte område omfatter et sammenhængende stort areal fra indlandet, via skærgården til og med kysten. Kun dermed fås den brede vifte af bopladser med, hvor aktørerne boede om vinteren og om sommeren.

Området rummer særlige og fremtrædende eksempler på traditionel menneskelig bosættelse, på disse menneskers udnyttelse af landet og havet, som repræsentativ for alle kulturer fra fortid til nutid gennem 4.500 år, herunder menneskets samspil med miljøet.

• Kriterium VI K (artikel 24 (a)) - Det skal være direkte eller håndgribeligt forbundet med begivenheder eller levende traditioner, med ideer, tro eller kunstneriske og litterære værker af særlig universel betydning.

Der foreligger ikke indenfor undersøgelsesområdet materiale, der i sig selv udtrykker forhold vedr. oprindelig tro, kosmologi ell. lign. Det nærmeste vi kan komme, er den generelle opfattelse af, at indretningen og udformningen af den palæoeskimoiske boligtomt: midtergangsildsteder kan være udtryk for en religiøs opfattelse af denne og den næste verden (Odgaard 2003).

Fra Thule-kulturen er der en række fortællinger om de grumme væsener og forhold, man kan komme ud for i indlandet, dvs. når man er kommet væk fra den trygge, velkendte kyst. Disse fortællinger er i særdeleshed knyttet til de store indlandsområder nord og syd for Kangerlussuaq (Grønnow 2009).

Endelig er der begravelser i Thule-kulturen, som også udtrykker en anden relation til den døde end i alle de foregående bosætningsperioder, hvorfra der ikke er én eneste begravelse. Grave ses først fra 1400tallet, dvs. 100-200 år efter, at inuit kom til Vestgrønland (Grummesgård-Nielsen 1997, Gulløv 2004:322-328).

Der er ikke konstateret sådanne sted-specifikke traditioner, ideer eller udtryk af særlig universel betydning indenfor det udpegede områder, som kan retfærdiggøre, at dette kriterium inddrages.

VIII. Vej fra Sisimiut til Kangerlussuaq med stikvej mod Aasivissuit

Den eskimoiske livsform, som kom til Grønland med Saqqaq-kulturen for 4.500 år siden og som blev enerådende frem til nutiden, indebærer sæsonmæssige flytninger og til tider omflytning af hele bopladsen. Det kræver plads og geografiske muligheder. Under alle perioder har valget af vinterplads været afgørende. Derfor skal repræsentative vinterplads-områder være med i det udvalgte område. Ved at inddrage et stort kyst- og skærgårdsområde kan offentligheden ikke lukkes ude. Det vil fortsat blive besejlet af fangere og fritidsfolk på jagt og fiskeri ud fra egen båd og en lille teltplads eller hytte i en fortsættelse af de gamle sæsonbestemte aktiviteter og traditioner fra deres direkte forfædre i Thule-kulturen.

I indlandet må den besøgende forvente at skulle vandre – som jægerne før og nu – men flere forhold taler for, at det vil være hensigtsmæssigt at udnytte en vej mellem Sisimiut og Kangerlussuaq til at bringe besøgende til et opsamlingspunkt ved søen, hvorfra de kan bringes til f.eks. Aasivissuit i kontrollerede grupper med rangers som førere. Der bør under ingen omstændigheder laves en stikvej helt frem til Aasivissuit. Det vil være ukontrollerbart, medmindre der opsættes skrappe adgangsvilkår, som erfaringen viser, vil blive fraveget med årene. En vej vil også fremme mulighederne for at udøve en bedre jagtpleje, så man kan monitere/regulere rendyrbestanden for at undgå den voldsomme nedgræsning med efterfølgende jord- og sandfygning, som opstår ved rendrymaksima. Det forudsætter mobile slagterier, som kræver en kørevej. De mobile anlæg kan også bruges ved regulering af moskusoksebestanden.

Moskusokserne har en negativ indvirkning på fortidens ruiner, som de ødelægger med deres skarpe klove. Monitering af dyrene vil også være en minimering af de naturlige risici for de forhistoriske anlæg.

En vej vil give sikkerhed i området og mulighed for at kunne regulere og styre færdslen i et sårbart miljø, og den vil styrke muligheden for at udøve en mere aktiv kultur- og naturpleje.

Fig. 14. Der er foreslået et vejforløb lidt nord for Tasersuaq (BLÅ) med et forløb ned forbi Aasivissuit (med en stikvej til Aasivissuit = den tykke røde streg) og videre til Kangerlussuaq. Det forslag minus stikvej er langt at foretrække frem for et vejforløb (RØD) langs de sydlige bredder af søerne.

IX. Komparativ vurdering (OUV, Outstanding Universal Value)

Når der skal foretages en grundig gennemgang af sammenlignelige områder, skal der i lighed med UNESCO's anbefalinger nedsættes en videnskabelig gruppe med bred international viden, der kan afdække potentiale, ligheder og uligheder i udvalgte områder i Arktis.

Den komparative sammenligning med andre internationalt værdifulde områder med universel værdi er en geo-kulturel sammenligning og iflg. UNESCO vil *"the geo-cultural area vary according to the values expressed by the property and might be defined at the regional level or worldwide."* (UNESCO 2011:67).

Udgangspunktet er altså i denne sammenhæng "det regionale niveau". Den regionale afgrænsning, hvor sammenligneligt materiale skal opsøges, må i dette tilfælde være den arktiske zone (hvor Arktis forstås som områder nord for trægrænsen, og ikke som politiske enheder som stater eller selvstyrende områder). En yderligere afgrænsning knytter sig til de kulturelle værdier, der fokuseres på i det foreslåede område, og hvorvidt disse værdier har sammenlignelige udtryk indenfor den valgte region.

I det valgte område fokuseres på langvarig eskimoisk bosætning, værdifællesskab/tradition fra fortid til nutid, kulturelle forandringsprocesser som følge af interne og eksterne møder særligt med tidlig europæisk ekspansion og imperialisme.

Sammenlignelige områder må rumme

- en dominans af kulturhistoriske levn fra inuit-kulturer fra fortid til nutid
- arkæologiske pladser med organisk materiale til belysning af ressourceudnyttelsen
- et varieret geografisk rum
- betydelig bosætningsmæssig kontinuitet der kan belyse boliger, bopladstyper og bopladsmønstre gennem tiden
- kulturhistorisk materiale og anlæg til belysning af samspillet mellem Arktis oprindelige indbyggere og den gryende europæiske interesse for Arktis i 15-1700tallet
- et oprindeligt landskab der fortsat er en autentisk ramme for de forskellige kulturlevn

De kulturelle værdier

Det første træk er de fysiske udtryk (bopladser, fangstanlæg), der knytter sig til tre forskellige eskimoiske kulturers adaption og strategi for overlevelse igennem 4.500 år i et biologisk mangfoldigt og rigt lavarktisk område ved et isfrit hav og med et stort indland. Bosætning og andre fysiske anlæg i landskabet dokumenterer en tradition for at udnytte samme dyr og samme områder til jagt gennem 4.500 år.

Det andet træk er værdien for inuit i dag ved at vide, at de i en globaliseret nutid fortsat har en synlig tradition og sproglig kontakt til fortiden gennem brugen af harpun, lanse og fiskeredskaber til jagt på de samme dyr i det samme landskab, som forfædrene/forgængerne brugte gennem mere end 4.500 år.

Det tredje træk er kulturmøder gennem 4.500 år. Den uddøende Saqqaq-kultur og den indtrængende Dorset-kultur kan have mødt hinanden i området for ca. 2.800 år siden; de nye Thule-folk og de første europæiske indvandrere (nordboerne) så hinanden for 800-700 år siden; Thule-folkene/inuit og europæiske opdagelsesrejsende mødte hinanden hér for 500 år siden; Thule-folkene/inuit og europæiske hvalfangere og købmænd mødte hinanden hér for 350 år siden; den danske kolonisation/mission kom til området for 290 år siden; kolonimagten fastlagde by og bygdestrukturen for 150 år siden. De enkelte møder er hverken fuldt udforskede eller klarlagte, men der findes materiale til at uddybe dem.

Autencitet. Det udvalgte landskab har grundlæggende ikke ændret sig, siden de første indbyggere ankom. Indlandsisens tilbagetrækning har løbende fjernet trykket på landet, så det har løftet sig en del, men den væsentligste landhævning skete længe før menneskets ankomst. I tidlig Saqqaq-tid var øerne mindre og sundene bredere. Senere øer dannede skær og lave grunde (Petersen et al. 2004). Der vil over tid forekomme være lokale variationer i islæg, flora, ynglepladser forårsaget af naturskabte klimatiske ændringer, men grundlæggende fremstår hele landskabet i dag fortsat som en autentisk, oprindelig ramme for alle de kulturelle manifestationer gennem tiden.

Den væsentligste forandring i landskabet er den succesfulde introduktion af et nyt element i faunaen ved udsætning af moskusokser i 1960'erne. Det har ironisk nok bragt faunaen i overensstemmelse med den, som alle indvandrende inuit-grupper kendte fra Canada, men som er fremmed i Vestgrønland.

		GRØNLAND		CANADA		USA
		Nipisat - Aasivissuit	Angujaar- Torfik	Quttinirpaaq/ Ellesmere Isl.	Qikiqtaruk/ Herschel Isl.	Ipiutak
Polarzonen		X	X	X	X	X
Høj Arktis				X	X	X
Lav Arktis		X	X		X	
Kontinentalt		X	X		X	
Atlantisk		X			Borealt	
Åbentvandszone		X				
Kyst		X			X	X
Skærgård		X			X	
Stort indland		X	X		X	X
Ressourcer						
Hval		X			X	X
Fugle		X		X	X	X
Sæl		X		X	X	X
Fisk		X	X	X	X	X
Rensdyr		X	X	X + moskus	Flere slags dyr	X
Ældre Saqqaaq / Præ- Dorset (Canada)	2500- 1500 fvt	X	X	X	ASTt?	-
Yngre Saqqaaq / Præ- Dorset (Canada)	1500- 800 fvt	X	?	X	ASTt?	-
Dorset	800 fvt- 100 evt.	X		X	-	-
Sen Dorset	800- 1350 evt	-	-	X	-	-
Palæoeskim. sommer- & vinterpladser		X	-	X		?
Nordbo	1000- 1350 evt	-	-	-	-	-
Thule, neoeskimoer	1300- 1800 evt	X	X	X	X	Pre-Thule + Thule
Neoeskimoiske som- mer- & vinterpladser		X	-	X	X	X
Opdagelsesrejsende	1500tal	Litteratur				-
Hvalfangere	16-1800	Litteratur			Amerikansk	X
Inuit-Euro interaction	15-1800	X	X	-	X	X
Mission		X	X	-		X
Kolonisation		X	X	-		
Nutidig bosættelse		X	X	-	X	
Jæger-fangerkultur		X	X	X	X	X
Kunstneriske udtryk	17-1800		X	-	?	
Mundtlig historie		X	X	-	X	X
Specielle anlæg		X			?	

Tabel 3. Groft resumé af særlige træk i nogle få udvalgte, værdifulde arktiske kulturområder.

SISIMIUT-området i forhold til foreslåede bevaringsværdige områder i Arktis

Det er min vurdering, at Sisimiut-området rigeligt kan måle sig de fleste andre foreslåede. Det rummer flere, forskelligartede kulturhistoriske dimensioner end de fleste; det indgår i et levende landskab, der er i brug; det rummer og fortæller en lang historie om inuit gennem 4.500 år; og det rummer kontaktperioderne mellem Europa og det eskimoiske Arktis. Der er ingen områder udenfor Grønland, der kan matche den historie, bl.a. fordi de er indvævet i en helt anden historie, når vi taler om de alaskansk-sibiriske områder.

Qikiqtaruk i Canada rummer væsentlige elementer, der kan måle sig med Sisimiut, men den europæisk-amerikanske kontaktflade med hvalfangsten begynder meget senere (omkr. 1900).

Quttinirpaaq i Canada er et høj-arktisk gennemgangsområde med perioder af længerevarende eskimoisk beboelse i fortiden. Der er ligeledes vigtige europæisk/canadisk/amerikanske monumenter fra ekspeditionsperioden. Området kunne konkurrere med Nordgrønland, men ikke med det lavarktiske, beboede Sisimiut.

Diverse forslag til bevaringsværdige områder i Arktis

Der foreligger nationale forslag til World Heritage områder i det nordlige Canada, det nordlige Alaska og i Sibirien.

Senest har en arbejdsgruppe under Arktisk Råd udarbejdet en rapport i 2012, der udpeger en række lokaliteter i det circumpolare område som internationalt væsentlige og særligt bevaringsværdige (Barr 2012).

Flere af områderne er imponerende og/eller væsentlige arkæologiske lokaliteter og områder. Der er hér udvalgt enkelte ud af 30 omtalte områder, som må anses for potentielt relevante i denne sammenhæng. De anførte numre refererer til kortet i Bilag 3.

Greenland

3. *Eastern Midsommersø and Jørgen Brønlund Fjord*. The world's northernmost settlement complexes from the first inhabitants of NE Greenland 2500-1700 BC.

4. *Lake Tasersiaq* and its immediate shores. 300+ structures from Thule caribou hunting.

5. *Kangeq – Illuerunnerit*. Many sites from all cultural periods in Greenland except the Norse.

De udvalgte områder rummer fornemme kulturhistoriske kvaliteter. Sisimiut-området rummer dog – i modsætning til de foreslåede områder - bosætning fra hele Grønlands historie med såvel kyst- og indlandsbosætning og danner rammen om interaktion mellem inuit og europæere.

Område 4. Lake Tasersiaq's store kulturhistoriske kvaliteter var ukendt, da den oprindelige indstilling om Aasivissuit-Nipisat området blev lavet og optaget på UNESCO's Tentativliste. Det er derfor logisk, at områdets status nu søges fremmet.

Område 5, Kangeq-Illuerunnerit har mange af de samme kvaliteter som det foreslåede, men er et forholdsvis begrænset kyst/skærgårdsområde, men med en meget rig historie både arkæologisk, historisk og mht mundtlig overlevering og andet kildemateriale.

Canada

6. *Fort Conger, Nunavut*. American scientific base during the 1st IPY.

8. *Herschel Island, Yukon coast*. Thule and American whaling remains, establishment of Canadian sovereignty in the western Arctic and meeting of cultures.

Lok. 6. Fort Conger er en klar manifestation af ikke-inuit tilstedeværelse i det Høj-Arktiske. Bevaring af denne har relevans for flere forskellige nationer, der har brug den som base ved udforskningen af Høj-Arktis. Lokaliteten indgår i forvejen i Quttinirpaaq. Ellesmere Island, der er på Canadas Tentativ-liste.

Lok. 8 Herschel Island indgår i Qikiqtaruk-parken, der er på Canadas Tentativ-liste

USA – Alaska

14. *Agiak Lake* archaeological district. Evidence of caribou hunting for millennia.

15. *Cape Krusenstern* archaeological district. Artifacts and sites from c. 7000 BC to historical times.

16. *Ipiutak site, Point Hope*. Prehistoric remains from c. 1400-2000 years ago from a culture considered to be the forerunner of later Eskimo societies.

Alle tre lokaliteter indtager en prominent rolle i forståelsen og udforskningen af kulturhistoriske udviklinger og processer i Arktis.

Russia

27. *Zhokhov* archaeological site, Novosibirskiye ostrova

28. *Pegtymel* archaeological complex, Chukotka.

29. *Kitovaya (Whale) Alley*, Chukotka. Ancient Inuit construction of stones and whalebones.

Alle tre områder er vigtige monumenter i det vestlige Arktis' kulturhistorie.

CANADA

Canada har pt. ingen World Heritage områder i Arktis, men to områder på Tentativ-listen.

Date: March 2004

World Heritage lokalitet

Nordboerne mødte inuit og indianere i det nordlige Newfoundland og på Baffin, ligesom de muligvis også var på Ellesmere Island og i Thule-området (Grønland). Nordboernes slog sig i en meget kort periode omkring år 1.000 evt. ned på *L'Anse aux Meadows* ved Epaves Bay, Newfoundland. I samme område findes bopladser fra ældre kulturer (op mod 5.000 år gamle), Dorset-kulturen og senere folk, der var forfædre til de historiske Beothuk-indianere. Pladsen er på Unesco's World Heritage liste (<http://whc.unesco.org/en/list/4>)

Tentativ: De europæere, som besøgte Grønland i 1500tallet, kom også til det østlige Canada, hvorfra de også hjembragte mennesker, materiel kultur, beskrivelser og mineraler af tvivlsom værdi. Den europæiske hvalfangst markerede sig i det østlige Canada, bl.a. med landbaserede stationer som Red Bay, som er et unikt eksempel på en baskisk hvalfangerstation fra 1500tallet. Anlægget er på Canadas Tentativ Liste

<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1944>

Senere blev det bl.a. jagten på Nordvestpassagen, der drev nogle af disse ekspeditioner. I 1800tallet og op i det tidlige 1900tal blev det jagten på Nordpolen, der udgjorde drivkraften.

Tentativ listen, Canada

Name of property: Quttinirpaaq

(<http://www.pc.gc.ca/eng/progs/spm-whs/page08/site08/site08b.aspx>)

Location: Nunavut 82 ° N – 70 ° W

Description: Encompassing the northernmost lands in Canada, only 720 km from the North Pole, Quttinirpaaq National Park of Canada (37 775 km²) covers the northern portion of Ellesmere Island. The park consists of sedimentary mountains, ice caps, glaciers, ice shelves and fiords. The park borders on the Arctic Ocean and rises to Mount Barbeau (a nunatak), at 2 616 m the highest mountain in eastern North America. Much of the park, including the Hazen Plateau, is a polar desert receiving less than 2.5 cm of annual precipitation. Some areas of highly productive sedge grasslands occur, which support a range of Arctic wildlife including muskox, arctic hare, wolves and the endangered Peary caribou. Lake Hazen is one of the largest freshwater lakes in the circumpolar region, and has attracted great scientific interest as a thermal oasis in a polar desert. Unique physical features are the ancient deposits of 80 m-thick freshwater ice shelves that extend several kilometres out over the Arctic Ocean. The major valleys of the park are central to one of the routes by which early Aboriginal peoples moved from the Canadian Arctic to Greenland. The route contains three major axes of contact during the early Palaeo-Eskimo period (4500-3000 years ago). All pre-contact cultural groups known to have occupied High Arctic Canada, including Independence I (4500-3000 years ago) and Independence II (ca. 3000-2500 years ago), Late Dorset (ca. 1300-800 years ago) and Thule (ca. 900-300 years ago), are represented by archaeological sites in the park. The park has one of the highest concentrations of pre-contact sites surveyed in the High Arctic, including sites associated with the earliest documented human inhabitants of this remote region.

Justification of Outstanding Universal Value”

Criteria met

- (iii) Quttinirpaaq is an exceptional testimony to the earliest and successive human occupations of the Canadian Eastern High Arctic by the early Palaeo-Eskimo and subsequent cultural traditions;
- (vii) It has exceptional natural scenic beauty and superlative natural phenomena with mountains, polar desert and a thermal oasis;
- (viii) Geological processes connected with high latitude glaciation and ice shelves represent outstanding examples of major stages of the earth’s history;
- (x) It contains a diversity of species, with a wide range of arctic species, including endangered Peary caribou.

Assurances of authenticity and/or integrity

Quttinirpaaq National Park of Canada is managed by Parks Canada in cooperation with Nunavut representatives, in accordance with provisions set out in the Nunavut land claims settlement legislation. There's approval of a park management plan.

Comparison with other similar properties

No other World Heritage Site exists in the Arctic Desert and Icecap Biogeographical Province. Only Wrangel Island protected reserve (Ostrov Vrangelya) in Russia and Svalbard national parks in Norway are comparable in terms of size and features, but they do not contain high mountains, lakes or the glacial features found in Quttinirpaaq. The park is distinctive for the occurrence of the freshwater ice shelves and for the thermal oasis found at Lake Hazen. Although Peary caribou are found in the High Western Arctic, Quttinirpaaq acts as a stronghold of the species. The Ilulissat ice fiord in Greenland has similar glacial features, but does not have the variety of landscapes, vegetation or wildlife. Because of its extreme northerly location, there are few comparable properties in terms of cultural values. Greenland is the only other island in such a northerly location, but its interior is covered by an ice cap and therefore does not have evidence of interior human occupation.

Kommentar: Området, der bl.a. rummer det store frodige dalstrøg med søen Lake Hazen, er kendt for sine mange kulturhistoriske eskimoiske og til enkelte europæiske levn. Stort set alle kendte eskimoiske kulturer i det østlige Canada og Grønland har været eller vandret igennem området. Bosætningerne har været langt mindre intensive end længere sydpå i såvel Canada som Grønland. I mange sammenhænge kan regionen bedst sammenlignes med Nordgrønland og dets kulturhistorie, dvs. Område 3, østlige Midsommersø og Jørgen Brønlund Fjord i Grønlands Nationalmuseums indstilling til Arktisk Råd (Barr 2012). Med beliggenhed i Høj-Arktis afspejler bosætningen korte perioder med ophold eller gennemvandring. Fort Conger afspejler europæisk/amerikansk/canadisk interesse for udforskningen af det nordligste Canada og Grønland.

Name of property: Ivvavik, Vuntut, Herschel Island (Qikiqtaruk)

(<http://www.pc.gc.ca/eng/progs/spm-whs/page08/site04/site04b.aspx>)

Geographical location: Yukon 68 ° N – 139,5 ° W

Description: Together, Ivvavik National Park of Canada, Vuntut National Park of Canada, and Herschel Island (Qikiqtaruk) Territorial Park comprise 15 500 km² of wilderness on the Yukon coastal plain, Richardson Mountains, a portion of the Old Crow Flats wetlands and an arctic island in the Beaufort Sea. Together, these parks comprise a land rich in wildlife, in variety of landscape and in vegetation. This area was not glaciated, and forms part of the Beringia corridor as evidenced in its rich assemblage of archeological and palaeontological deposits. Major rivers flow through the coastal plain, cutting spectacular canyons on their way to the Beaufort Sea.

Part of the area, the Old Crow Flats, is a Ramsar site internationally recognized for breeding and migratory water howl. Three species of bear are found in parts of the area, along with a host of other wildlife, including Dall sheep and moose. The area supports close to 10 percent of the world's caribou population, with the Porcupine Herd numbering close to 123 000 ani-

mals. A portion of the calving grounds for the herd is located in Ivvavik National Park of Canada.

This is the land of the Inuvialuit and Vuntut Gwitchin, who have hunted, fished and traded in the region for thousands of years. The cultural landscape's rich and complex human history is expressed through archaeological evidence and oral history. A key area to the peopling of North America, it illustrates successive occupations over thousands of years of adaptation to evolving climatic episodes. During preparation of nomination documentation, careful consideration will be given to final proposed boundaries to include all of parts of nearby protected areas, for example Fishing Branch Ni'iinlii'njik Territorial Park (7 000 km²), which is located south of Vuntut National Park of Canada.

Justification of "Outstanding Universal Value"

Criteria met

- (iv) Together, Ivvavik, Vuntut and Herschel Island is an outstanding example of a landscape which illustrates the very early human occupation of northwest North America via the Bering Yukon Refugium;
- (v) It is an outstanding example of traditional land use representative of two distinctive Aboriginal cultural traditions adapting to the extreme environment of the Coastal Plain, the North Slope, the Old Crow Basin and Herschel Island;
- (vii) It possesses scenic beauty and natural phenomena, with mountains, wetlands, wild rivers and migrating wildlife spectacles;
- (viii) It illustrates geological processes relating to Pleistocene events and Beringia;
- (x) It includes significant biological diversity, its wide range of species including caribou, bear, waterfowl and marine life.

Assurances of authenticity and/or integrity

Both national parks are managed by Parks Canada in cooperation with the Inuvialuit (Ivvavik) and the Vuntut Gwitchin (Vuntut), according to the provisions of land claim settlements, and both have management plans. Herschel Island (Qikiqtaruk) Territorial Park was the first territorial park established in Yukon and is managed under the *Parks and Land Certainty Act*.

Comparison with other similar properties

No other natural World Heritage Sites are found within the Alaskan Tundra Biogeographical Province. Perhaps nowhere else in the world do high mountains, boreal forest, tundra and expansive wetlands come together in such a rich way to form the living fabric of the arctic wilderness. No other site in Beringia contains such varied and extensive palaeontological deposits. No other protected area includes all three species of bear. Other sites in the Arctic support equivalent or greater populations of caribou and migratory waterfowl (e.g., the Bathurst, Beverly and Bluenose caribou herds, and the total bird populations in Queen Maud Gulf).

Tentativ Listen, USA / Alaska

Nedennævnte områder er indstillet til status som særligt værdifuldt arktisk område af en arbejdsgruppe under Arktisk Råd (Barr 2012). De rummer alle store kvaliteter, der bidrager til at belyse den eskimoiske kulturelle historie i det vestlige Arktis.

Agiak Lake Archeological District

Site description: Agiak Lake is in the central Brooks Range, just over a mile south of the continental divide and about 30 air miles west-southwest of Anaktuvuk Pass, Alaska. Lying within Gates of the Arctic National Park and Preserve, the district encompasses all known archaeological sites and features associated with caribou hunting regardless of cultural association or age within an area of 4500 acres. The polygon which describes the boundary of the district begins at Point A, located at UTM Zone 5: 2013414N/ 42157 E.

Agiak Lake lies within the range of Western Arctic Caribou herd in northwest Alaska's Brooks Range, where people have been hunting caribou for millennia. At least as early as the late prehistoric period and possibly earlier, there is evidence for the use of caribou drivelines in the region for strategically funneling the migrating animals into lakes, creeks, or corrals where they could be easily killed. At Agiak Lake, there are over 600 rock cairns or inuksuk, constructed as features of these drivelines. In addition to the inuksuit, there are hundreds of other archaeological features, including many tent rings, some radiocarbon dated to over 4,000 years ago. These early dates and the placement of the tent ring complexes in proximity to the drivelines suggest that the inuksuit may have been constructed in ancient times, but also used by later people as a hunting facility.

Kommentar: Områdets kvaliteter knytter sig primært til omfattende jagtsystemer opført af mange forskellige kulturelle grupperinger gennem tiderne. Det kan minde om Aasivissuit-området med dets henvisning til rensdyrjagten, varesystemer, drivfangstanlæg etc. Det grønlandske forslag har den styrke, at det i det indstillede område rummer dokumentation for og/eller aspekter af den samlede bosætningshistorie i Grønland såvel sommer som vinter.

Cape Krusenstern Archeological District, Figure 15.1.

This vast archaeological district encompasses a series of 114 marine beach ridges, formed since the time of the highest post-glacial sea level. The youngest beach ridges are located along the sea shore and linearly extend over 4 km, while progressively older beach ridges are located farther and farther inland toward Cape Krusenstern lagoon. The oldest of the beach-ridge sites contains chertmicroblades and other artifacts dating to about 3500 B.C. Preserved on the adjacent ridges is evidence of the sweep of Arctic prehistory dating from over 5,000 years ago up through historic times. On the Iguchuk Hills bluffs behind the beach ridges are older sites, possibly dating to 9,000 years ago. The beach ridges and uplands of Cape Krusenstern provide a broad, horizontal stratigraphy, which includes virtually all phases of cultural history known in northwest Alaska.

In the mid-1950s, pioneer Alaska archaeologist J. Louis Giddings, with the assistance of his Iñupiaq boatman, Almond Downey, discovered a long sequence of ancient beach ridges at

Cape Krusenstern, which is known as “Sealing Point” to the Iñupiaq elders. Residents of Kotzebue still hunt seals and beluga whales at spring camp located at Sheshalik Spit, on the southern tip of Cape Krusenstern National Monument. In 2006, the National Park Service began a project to survey the entire 10 mile-long and 2.5-mile wide Cape Krusenstern beach ridge complex. The goal of the project was to integrate the cultural resource and environmental data into a comprehensive management plan in order to address coastal erosion, and to continue the documentation of archeological sites.

The archeological district site has exceptional international significance because of the great-time depth of history represented in its beach ridge and upland sites, associated with prehistoric cultures on both the North American and Russian sides of the Bering Sea.

Site description: Cape Krusenstern National Monument, designated by President Jimmy Carter in 1978, consists of 540,000 acres of land in northwest Alaska, bordering the Chukchi Sea and Kotzebue Sound. The boundaries of the archeological district, which extend beyond those of the national monument, correspond to the original boundaries established for Cape Krusenstern National Historic Landmark in 1973. According to Google Earth, the Monument is located at 67° 24' 15.89" N latitude and 163° 29' 14.16" W longitude.

The beach ridges and uplands of Cape Krusenstern provide a broad, horizontal stratigraphy, which includes virtually all phases of cultural history known in northwest Alaska.

Existing legal status: In 1980, with the passage of ANILCA (Alaska National Interest Lands Conservation Act), much of the traditional homeland of the Iñupiat of Northwest Alaska became national parks, preserves, monuments, and wildlife refuges, including Cape Krusenstern. The National Park Service, Western Arctic National Parklands, headquartered in Kotzebue, manages the national monument. There are numerous private inholdings within the boundary of the Monument. The Red Dog Mine, the largest zinc mine in the world, is located northeast of Cape Krusenstern National Monument.

The mine transports its ore on a haul road, traversing the northern boundary of Cape Krusenstern and ending at a port site on the Chukchi Sea. Cominco Alaska operates the mine, along with the NANA Regional Corp., a Native corporation based in Kotzebue.

Which criteria it meets:

The site meets criteria 1, 3, 4 and 5

Ipiutak site, Point Hope

Site description: The Ipiutak site is located at Point Hope, lying on a narrow spit of land between the Arctic Ocean and Ipiutak Lagoon. It lies at 68.356944 N latitude, and 166.775 W longitude. Discovered in 1939, the site is the type site for the Ipiutak culture, which flourished in northwestern Alaska from around the beginning of the Christian era until about 1,400 years ago. The site covers 200 acres of tundra and reveals a prehistoric culture considered to be a forerunner of later Eskimo societies. It was designated as a National Historic Landmark on January 20, 1961.

The site was first discovered by Helge Larsen, Froelich Rainey, and J. L. Giddings, who were working at the nearby sites of Old Tigara and Jabbertown on the Pt. Hope spit. It ap-

peared to them as a series of shallow, rectangular house depressions on low beach ridges south of a small salt water lake, named Ipiutak Lagoon. Some 575 house depressions were eventually mapped at the site, thus making it one of the largest known prehistoric settlements in the Alaskan Arctic. The Ipiutak culture is significant for its elaborate burial goods and for its early evidence for the use of iron. The Ipiutak site, along with the three other nearby sites (Old Tigara, New Tigara, and Jabbertown) represents 2,000 years of continuous occupation of Pt. Hope. Larsen and Rainey published their classic monograph on the site, Ipiutak and the Arctic Whale Hunting Culture, in 1948. Since discovery of the Ipiutak site at Point Hope, another spectacular Ipiutak site was discovered and excavated in the northwest Alaska community of Deering on the southern shore of Kotzebue Sound.

Archeological research along both the North American and Asian shores of the Bering and Chukchi Seas has revealed sites with evidence of elaborate Eskimo ivory carving that flourished between about 2,600 and 700 years ago. Iron was traded to Alaska from Asia by about 1,400 years ago, and it was used to tip engraving tools and knives that enabled Ipiutak craftsmen to execute the delicate incised art so characteristic of many of their tools and weapons.

Physical condition:

Vandalism and looting have been problems at the Ipiutak site in the past, but in recent years the Native Village of Pt. Hope has issued a proclamation against such activity and residents have abided by the ban on illegal digging. A more recurring problem is that of severe fall storms and the resulting floods which pose a threat to the site.

Existing legal status: Tikigaaq Corporation of Point Hope, Alaska, an Alaska Native Village Corporation established in 1971 under the Alaska Native Claims Settlement Act (ANCSA), owns and manages the land on which the Ipiutak site is situated.

Which criteria it meets:

The Ipiutak site has international significance because it provides exceptional insight into the artistic and technical achievements of Eskimo cultures that flourished on both sides of the Bering and Chukchi Seas around the beginning of the Christian era.

The site meets criteria 1, 3, 4 and 5

Kommentar: Ipiutak er en lokalitet af nærmest ikonisk karakter. Den rummer uomtvistelige kulturelle kvaliteter, der af kulturelle og forskningsmæssige grunde er væsentlige for at forstå udviklingen i de eskimoiske kulturer omkring det nordøstlige Alaska og Bering Strædet.

Tentativ Listen, Rusland

The Novosibirsk Islands / The Zhokhov archaeological site.

The island is situated in the East Siberian Sea and is part of the De Long archipelago.

Site description: Zhokhov Island is situated beneath 76°N latitude and is one of the most remote territories in the eastern portion of the Siberian Arctic.

The site is 8.000 years old. The archaeological findings show convincingly that the hunters reached their camp not by sea but on dry land and hunted not for sea animals but for deer and polar bear.

Kommentar: Lokaliteten er for gammel til at kunne indgå i sammenligninger med Sisimiut-området, og de afgørende kulturelle værdier er for forskellige til at kunne sammenlignes.

Kitovaya (Whale) Alley

Site description: The site was discovered in 1976. It is located on the Ytygran Island in the Senyavin Straight in the Bering Sea, to the north from the Chukotsky Cape, near the south-eastern extremity of the Chukchi Peninsula, 1.5 km in from the coast and 3.8 km from the Arakamchechen Island. The Ytygran Island is 13.5 km long, maximum 5 km wide, in area 17 km². It is included into the Chukchi Autonomous Region. The island is famous for the Whale Alley, an ancient Eskimo construction, where parallel rows of skulls and jaws of Greenlandic whales are dug into the earth. The Whale Alley is constructed of 50-60 skulls and 30 jaws and hundreds of specially arranged stones. Recently, laboratory analyses of three bones gave three dates - 297, 290 and 237 A.D.

Which criteria it meets:

The area meets criteria 1, 3 and 4.

Kommentar: Hvalalléen på Kitovaya er et spektakulært monument, hvor de nyeste dateringer viser, at lokaliteten indgår i den kulturelle baggrund for den hvalfangstbaserede Thule-kultur. Der er tale om et monument på en mindre ø og ikke om et stort landområde med en kontinuerlig eskimoisk bosætning.

Litteraturliste

- Andreasen, C. 2003. *Burials in Inuit Cultures in Greenland*. In: Mummies in a New Millenium. Proceedings of the of the 4th World Congress on Mummy Studies, Nuuk, Greenland, September 4th to 10th 2001. Greenland National Museum and Archives and Danish Polar Center 2003. Danish Polar Center Publications no. 11. Copenhagen.
- Appelt, M. 2003. *De sidste paleoeskimoer. Nordvestgrønland i perioden 800 - 1300 evt.* Upubl. Ph.d. afhandling. Institut for forhistorisk arkæologi. Århus Universitet.
- Appelt, M. & H.C. Gulløv, 1999. *Late Dorset in High Arctic Greenland. Final Report on the Gateway to Greenland Project*. Danish Polar Center Publication 7.
- Barr, S. (ed.) 2012. *Assessment of Cultural Heritage Monuments and Sites in the Arctic*. Report to the Arctic Council (SDWG) Project #P114
- Born, E.W., M.P. Heide-Jørgensen and R.A. Davis. 1994. The Atlantic Walrud (*Odobenus rosmarus rosmarus*) in West Greenland. *MeddrGrønland Biosc.* 40. 1994.
- Brink, J.W. 1991. *Inukshuk: Caribou Drive Lanes on Southern Victoria Island, Nunavut, Canada*. *Arctic Anthropology* Vol. 42, no. 1 (2005).
- Cuyler, C., Rosing, M., Mølgaard, H., Heinrich, R. & Raundrup, K. 2011; revised 2012. *Status of two West Greenland caribou populations 2010; 1) Kangerlussuaq-Sisimiut, 2) Akia-Maniitsoq*. - Pinngortitaleriffik – Greenland Institute of Natural Resources. Technical Report No. 78.158 pp. (Part I: 1-86; Part II: 87-158).
- Egede, H. 1925. *Relationer fra Grønland 1721-36 og Det gamle Grønlands ny Perlustration 1741*.- Bobé, L. (red) *Meddr Grønland* 54.
- Egede, P. 1750. *Efterretninger om Grønland uddragne af en Journal holden fra 1721 til 1788*.- Lidegaard, M. *Det Grønlandske Selskabs Skrifter* Bind 29. 1988
- Born, E.W. og J. Böcher. 1999. *Grønlands økologi – en grundbog*. Atuakkiorfik Undervisning.
- Egevang, C & Boertmann, D. 2001. *The Greenland Ramsar sites, a status report*. - National Environmental Research Institute, Denmark, NERI Technical Report No. 346, 95 pp
- Elberling, B., Matthiesen, H., Juncher Jørgensen, C., Hansen, B.U., Grønnow, B., Meldgaard, M., Andreasen, C. & Abbas Khan, S. 2011. *Paleo-Eskimo kitchen-midden preservation in permafrost under future climate conditions at Qajaa, West Greenland*. In: *Journal of Archaeological Science*, Vol. 38, Issue 6, June 2011, pp. 1331-1339.
- Fogsgaard, B., 2012. Dansk hvalfangst i Nordatlanten 1771 – 1789. udgivet på: <http://www.fogsgaard.org/Hvalfangst.pdf>
- Gad, F., 1967. *Grønlands Historie I. Indtil 1700*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Gad, F., 1967. *Grønlands Historie II. 1700-1782; 1. og 2. halvbind..* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Gad, F., 1984. *Grønland. Politikens Danmarkshistorie*. Politikens Forlag.
- Gabriel, M., B. Grønnow, U. Odgaard, C. Pasda og K. Pasda. 2002. *Bosættelsesmønstre i det centrale Vestgrønland. Rapport om undersøgelserne i Angujårtorfiup Nunâ, Maniitsoq kommune, sommeren 2001*. SILA, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning. København.
- Glahn, H. C. 1921. *Missionær i Grønland Heinrich Christopher Glahns Dagbøger for Aarene 1763-64, 1766-67 og 1767-68*. – Ostermann, H. ed – *Det Grønlandske Selskabs Skrifter* 4: 1-247
- Gotfredsen, A.B. 1992. *Nyt fra Saqqaa-kulturen*. –Tusaat/Forskning i Grønland 1.

- Gotfredsen, A.B. 1996. *The Fauna from the Saqqaq Site of Nipisat 1, Sisimiut District, West Greenland. Preliminary Results.* – In: Grønnow, B. & Pind, J. (red) *The Paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New Perspectives in Greenlandic Archaeology.* Danish Polar Center Publication 1.
- Gotfredsen, A.B. 1997. *Fangstgrundlaget i Sisimiut Distrikt ud fra arkæologiske og historiske kilder.* – Tidsskriftet Grønland. Nr. 5-6-7. 1997.
- Gotfredsen, A.B. and Møbjerg, T. 2004a. *Nipisat – a Saqqaq Culture Site in Sisimiut, Central West Greenland.* – Meddr Grønland, Man & Soc. 31, 2004.
- Gotfredsen, A.B. og Møbjerg, T. 2004b. *Saqqaq-folket på Nipisat.* Naturens Verden nr. 11/12 årg. 87. 2004.
- Grummesgård-Nielsen, S. 1997. *Thulekulturens grave.* Tidsskriftet Grønland nr. 5-6-7. 1997.
- Grønnow, B. 1986. *Recent Archaeological Investigations of West Greenland Caribou Hunting.* – Arctic Anthropology 23 (1-2)
- Grønnow, G. 1994. *Qeqertasussuk. The Archaeology of a Frozen Saqqaq Site in Disko Bugt, West Greenland.* In: Morrison, D. & Pilon, J. (eds). *Threads of Arctic Prehistory: Papers in Honour of William Taylor, jr., Archaeological Survey of Canada, Mercury Series Vol. 149.* Canadian Museum of Civilization. Canada.
- Grønnow, B. 2009. *Blessings and Horrors of the Interior: Ethno-Historical Studies of Inuit Perceptions Concerning the Inland Region of West Greenland.* Arctic Anthropology, Vol. 46, no. 1-2. 2009
- Grønnow, B. 2009. *Caribou Hunting Structures and Hunting Grounds of the Thule Culture in Angujaartorfiup Nunaa, West Greenland.* In: *On the Track of the Thule Culture From Bering Strait to East Greenland. Proceedings of the SILA Conference "The Thule Culture – New Perspectives in Inuit Prehistory".* Papers in Honour of Hans Christian Gulløv. Publications from the National Museum, PNM. Studies in Archaeology and History Vol. 15. Copenhagen 2009.
- Grønnow, B., M. Meldgaard and J. Berglund Nielsen. 1983. *Aasisvissuit – The great Summer Camp. Archeological, ethnographical and zoo-archaeological studies of a caribou-hunting site in West Greenland.* – Meddr Grønland, Man & Soc. 5, 1983.
- Gulløv, H.C., 1997a. *From Middle Ages to Colonial Times. Archaeological and ethnohistorical studies of the Thule-culture in South West Greenland 1300-1800 AD.* - Meddr Grønland, Man & Soc. 23., 1997.
- Gulløv, H.C. 1997b. *Ice summers and long-distance journeys – an Inuit perspective on the Little Ice Age.* In: *Climate and Man in the Arctic. Proceedings from a seminar held by the Danish Polar Center 27 March, 1996.* Copenhagen.
- Gulløv, H.C. 2012. *Archaeological Commentary on the Isotopic Study of the Greenland Thule Culture.* In: *Greenland Isotope Project: Diet in Norse Greenland AD 1000–AD 1450* Journal of the North Atlantic Special Volume 3, 2012.
- Gulløv, H.C., C. Andreasen, B. Grønnow, J. Fog Jensen, M. Appelt, J. Arneborg og J. Berglund. 2004. *Grønlands Forhistorie.* H.C. Gulløv (ed). Gyldendal. København.
- Haan, L., F., 1915. *Beskrivelse af Straat Davids tilligemed sammes Indvaaneres Sæder, Skikkelse og Vaner, som også deres fiskefangst og andre Handlinger (1720).* Det grønlandske Selskabs Årskrift 1914.

- Haarløv, N., N. Kingo Jacobsen, J. Meldgaard og H.C. Petersen (ed). 1980. *Holsteinsborg – Sisimiut Kommune, Natur- og kulturforhold*. Udvalget vedr. Fredningslov for Grønland. Ministeriet for Grønland. København.
- Ingstad, A.S. 1977. *The Discovery of a Norse Settlement in America: Excavations at L'Anse Aux Meadows, Newfoundland 1961-1968*. Oslo
- Jansen, C.E. 1913. *En Grønlandspræsts Optegnelser 1844-49*. - I Clausen, J. & Rist, P.F. (ed) *Memoirer og Breve 19*. – Nordisk Forlag, København.
- Jensen, J.F. 2006. *The Stone Age of Qeqertarsuup Tunua (Disko Bugt). A regional analysis of the Saqqaq and Dorset Cultures of Central West Greenland*. Meddr Grønland, Man & Soc. 5, 1983
- Kapel, H. 1996. *Angujaartorfik – a Paleo-Eskimo Caribou Hunting Camp*. In: *The Paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New Perspectives in Greenlandic Archaeology*. Danish Polar Center Publications No. 1/1996. Copenhagen.
- Knudsen, P.K. with contributions from Claus Andreasen, 2009. *Culture historical significance on the areas Tasersiaq and Tarsartuup Tasersua in West Greenland & Suggestions for Salvage Archaeology and Documentation in Case of Damming Lakes*. - Report prepared for ALCOA, May 2009. Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu / Greenland National Museum and Archives.
- Kramer, F.E. 1994. *På sporet af forhistorien*. Tidsskriftet Grønland. nr.7, 1994
- Kramer, F.E. 1996. *The Paleo-Eskimo Cultures in Sisimiut District, West Greenland: Aspects of Chronology*. In: *The Paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New Perspectives in Greenlandic Archaeology*. Danish Polar Center Publications No. 1/1996. Copenhagen.
- Kramer, F.E. 1996. *Akia and Nipisat I: Two Saqqaq Sites in Sisimiut District, West Greenland*. In: *The Paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New Perspectives in Greenlandic Archaeology*. Danish Polar Center Publications No. 1/1996. Copenhagen.
- Kramer, F.E. og Jones, H.L. 1992. *Nipisat I - en boplads fra den yngre Saqqaq-kultur*. In: *Forskning i Grønland/Tusaat 1/1992*. Dansk Polarcenter 1992.
- Larsen, H. & Meldgaard, J. 1958. *Palæo-Eskimo Cultures in Disko Bugt, West Greenland*. – Meddr Grønland 161(2)
- Mathiassen, Th. 1934. *Contributions to the Archaeology of Disko Bay*, - Meddr Grønland 93 (2)
- Meldgaard, J., 1983. *Qajaa, en køkkenmødding i dybfrost. Feltrapport fra arbejdsmarken i Grønland*. Nationalmuseets Arbejdsmark, pp. 83-86.
- Meldgaard, M. 1986. *The Greenland Caribou – zoogeography, taxonomy and population dynamics*. – Meddr Grønland, Biosci. 20.
- Meldgaard, M. 2004. *Ancient Harp Seal Hunters of Disco Bay. Subsistence and Settlement at the Saqqaq Culture Site Qeqertasussuk (2400 – 1400 BC), West Greenland*. – Meddr Grønland, Man&Soc. 30
- Müller, R. 1906. *Vildtet og Jagten i Sydgrønland*. – Universitetets Bogtrykkeri, København.
- Møbjerg, T. 1999. *New adaptive strategies in the Saqqaq culture of Greenland, c. 1600 – 1400 BC*. In: *World Archaeology*, vol. 30(3):452-465.
- Møbjerg, T. & Grummesgaard-Nielsen, S. 1997. *Saqqaqkulturen på Asummiut*. Tidsskriftet Grønland nr. 5-6-7. 1997.
- Nellemann, G., 1970. *Caribou Hunting in West Greenland*. FOLK. Dansk Etnografisk Tidsskrift. Vol. 11-12. 1969/70. København.

- Nelson, D. E., N. Lynnerup and J. Arneborg, 2012. *A First Isotopic Dietary Study of the Greenlandic Thule Culture*. In: Greenland Isotope Project: Diet in Norse Greenland AD 1000–AD 1450 Journal of the North Atlantic Special Volume 3, 2012.
- Odgaard, U. 2003. *Hearth and Home of the Palaeo-Eskimos*. Inuit Studies 27 (1-2).
- Odgaard, U. 2009. *Tent Houses, Territories and Two Generations*. In: On the Track of the Thule Culture From Bering Strait to East Greenland. Proceedings of the SILA Conference “The Thule Culture – New Perspectives in Inuit Prehistory”. Papers in Honour of Hans Christian Gulløv. Publications from the National Museum, PNM. Studies in Archaeology and History, Vol. 15. Copenhagen 2009.
- Odgaard, U., B. Grønnow, M. Gabriel, K. Pasda, C. Pasda and C. Damm. 2003. *Bosættelsesmønstre i det centrale Vestgrønland. Rapport om undersøgelserne i Angujaartorfiup Nunaa, Maniitsoq kommune, sommeren 2002*. SILA, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning. København.
- Odgaard, U. (ed.) with contributions from F. Larsen, M. Myrup, M.L. Petersen, A. Tømmervåg, A. Daly, C. Damm and K. Pasda. 2008. *An Archaeological Survey in the West Greenland Inland, summer 2007, in Advance of Proposed Development of hydroelectric Power*. Report prepared for ALCOA, April 2008. Nunatta Katersugaasivia Allagateqarfiallu.
- Petersen, H.C. 1984. *Kangaatsiap kommuniani pinngortitap pissusiinik, isumalluutit taakkulu atornerarnerinik aammalu kommunip inunnit uumasunillu atornerarnerannik nalunaarsuine / Registrering af naturforhold, ressourcer og deres udnyttelse samt områdets brug af mennesker og dyr i Kangaatsiaq kommune*.
- Petersen, H.C., 1986. *Recording the Utilization of Land and Sea Resources in Greenland*. – Arctic Anthropology, Vol. 23, no. 1&2.
- Petersen, K.S. and E. Hoch, 2004. *Holocene marine Fauna and shoreline Studies in the Sisimiut Area*. In: Gotfredsen, A.B. and Møbjerg, T. 2004a. *Nipisat – a Saqqaq Culture Site in Sisimiut, Central West Greenland*. – Meddr Grønland, Man & Soc. 31, 2004, app. 2.
- Petersen, R. 1988. *Palæoeskimoiske fund i Maniitsoq Kommune*. In: Møbjerg, T., Grønnow, B. & Schultz-Lorentzen, H. (red) *Palæoeskimoisk forskning i Grønland*. Århus Universitetsforlag. Århus.
- Rasmussen, M., Li, Y., S. Lindgreen, J. S. Pedersen, A. Albrechtsen, I. Moltke, M. Metspalu, E. Metspalu, T. Kivisild, R. Gupta, M. Bertalan, K. Nielsen, M. Thomas, P. Gilbert, Y. Wang, M. Raghavan, P. F. Campos, H. Munkholm Kamp, A.S. Wilson, A. Gledhill, S. Tridico, M. Bunce, E. D.Lorenzen, J. Binladen, X. Guo, J.Zhao, X. Zhang, H. Zhang, Z.Li, M. Chen, L.Orlando, K. Kristiansen, M. Bak, N.Tommerup, C. Bendixen, T.L. Pierre, B. Grønnow, M. Meldgaard, C. Andreasen, S.A. Fedorova, L.P. Osipova, T.F. G. Higham, C.B. Ramsey, T.O. Hansen, F.C. Nielsen, M.H. Crawford, S. Brunak, T. Sicheritz-Ponté, R. Villem, R. Nielsen, A. Krogh, J. Wang & E. Willerslev, 2010. *Ancient human genome sequence of an extinct Palaeo-Eskimo*. In: *Nature* 463, 757-762
- Schilling, H. 1996. *Paleo-Eskimo Utilization of West Greenland Inland Areas*. In: *The Paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New Perspectives in Greenlandic Archaeology*. Danish Polar Center Publications No. 1/1996. Copenhagen.
- Stenton, D.R. 1991. *Caribou Population Dynamics and Thule Culture Adaptations On Southern Baffin Island, N.W.T.* Arctic Anthropology Vol. 28, no. 2 (1991)

- Sørensen, M. 2006. *Teknologi og tradition i Østarktis 2500 BC – 1200 AD. En dynamisk teknologisk undersøgelse af litiske inventarer i de palæoeskimoiske traditioner*. Vol. 1&2. Ph.D.-afhandling afleveret til Københavns Universitet.
- Sørensen, M. 2012. *Technology and Tradition in the Astern Arctic, 2500 BC –AD 1200. A Dynamic Technological Investigation of Lithic Assamblages from the Palaeo-Eskimo Traditions of Greenland*. Monographs on Greenland, Vol. 350, Man & Society Vol. 40. Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen. 2012.
- Sørensen, M. and H.C. Gulløv, 2012. *The Prehistory of Inuit in Northeast Greenland*. In: Arctic Anthropology Vol. 49, pp. 88-104, 2012.
- Thorhallesen, E. 1914. *Beskrivelse over Missionerne i Grønlands Søndre Distrikt, Hvilke han som Vice-provst visiterede i Aarene 1774-75*. – Bobé (ed) Det Grønlandske Selskabs Skrifter 1.
- UNESCO, 2011. *Preparing World Heritage Nominations* (2nd edition, 2011), Published in November 2011 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
- Vibe, Chr. 1967. *Arctic Animals in Relation to Climatic Fluctuations*. – Meddr Grønland 170 (5)
- Wallace, B. 2000. *The Viking Settlement at L'Anse aux Meadows*. In: Fitzhugh, W.W. & E.I. Ward (eds.): *Vikings. The North Atlantic Saga*. pp. 28-216. Smithsonian Institutions Press. Washington and London.

BILAG

BILAG 1: The Criteria for Selection (<http://whc.unesco.org/en/criteria>)

To be included on the World Heritage List, sites must be of outstanding universal value and meet at least one out of ten selection criteria. These criteria are explained in the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention which, besides the text of the Convention, is the main working tool on World Heritage. The criteria are regularly revised by the Committee to reflect the evolution of the World Heritage concept itself.

Until the end of 2004, World Heritage sites were selected on the basis of six cultural and four natural criteria. With the adoption of the revised Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, only one set of ten criteria exists.

	Cultural criteria						Natural criteria			
Operational Guidelines 2002	(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
Operational Guidelines 2005	(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)	(viii)	(ix)	(vii)	(x)

Selection criteria:

1. to represent a masterpiece of human creative genius;
2. to exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design;
3. to bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared;
4. to be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history;
5. to be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;
6. to be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance. (The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria);
7. to contain superlative natural phenomena or areas of exceptional natural beauty and aesthetic importance;
8. to be outstanding examples representing major stages of earth's history, including the record of life, significant on-going geological processes in the development of landforms, or significant geomorphic or physiographic features;
9. to be outstanding examples representing significant on-going ecological and biological processes in the evolution and development of terrestrial, fresh water, coastal and marine ecosystems and communities of plants and animals;

10. to contain the most important and significant natural habitats for in-situ conservation of biological diversity, including those containing threatened species of outstanding universal value from the point of view of science or conservation.

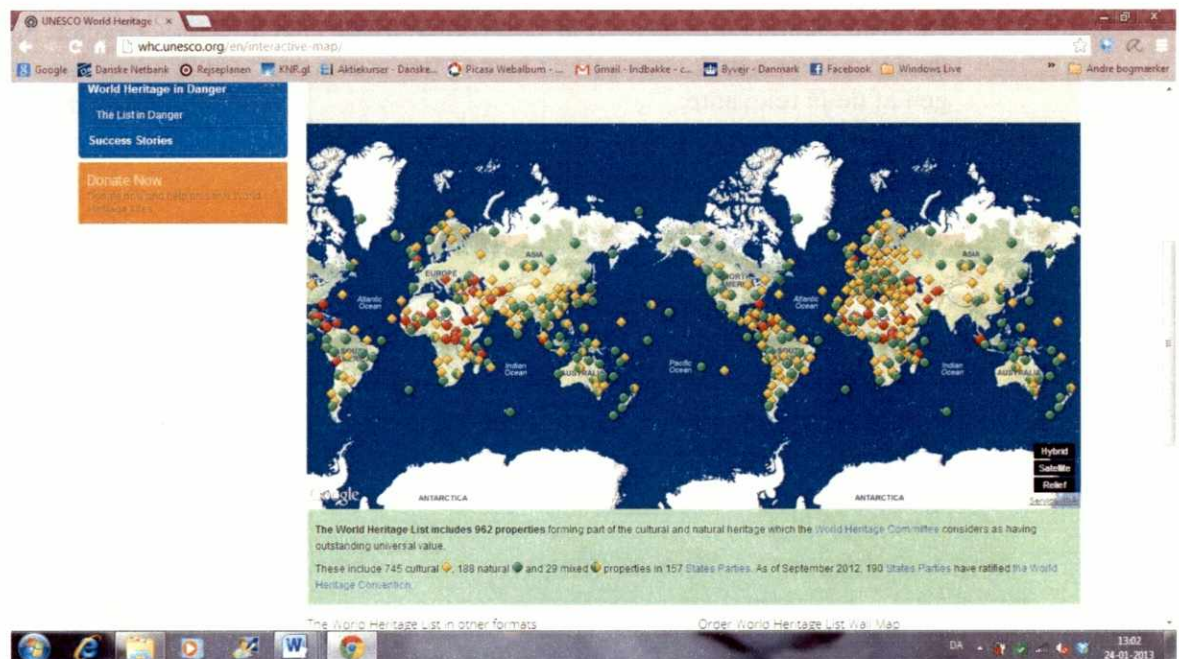
The protection, management, authenticity and integrity of properties are also important considerations. Since 1992 significant interactions between people and the natural environment have been recognized as **cultural landscapes**.

Kulturstyrelsen: Unesco's skrappe kriterier for verdensarv

(<http://www.kulturarv.dk/verdensarv/verdensarv>)

- 1) Der skal være tale om et mesterværk af menneskelig kreativitet.
- 2) Det skal vise et vigtigt samspil mellem menneskelige værdier, i en periode eller inden for et kulturelt område i verden, i forbindelse med udviklingen i arkitektur eller teknologi, monumental kunst, byplanlægning eller landskabsudformning.
- 3) Det skal være et enestående eller i det mindste exceptionelt vidnesbyrd om en kulturel tradition eller en civilisation, som er levende eller forsvundet.
- 4) Det skal være et særligt eksempel på en bestemt type bygning, arkitektonisk eller teknologisk samhörighed eller et landskab, som illustrerer et eller flere betydningsfulde stadier i menneskets historie.
- 5) Det skal være et særligt eksempel på traditionelle menneskelige bosættelser, eller menneskers udnyttelse af jord eller hav, som er repræsentativ for en eller flere kulturer, eller menneskets samspil med miljøet, hvor dette er blevet sårbart som følge af uigenkaldelige forandringer.
- 6) Det skal være direkte eller håndgribeligt forbundet med begivenheder eller levende traditioner, ideer, tro eller kunstneriske og litterære værker af særlig universel betydning.
- 7) Det skal indeholde enestående naturfænomener eller exceptionelt naturskønne områder eller områder af æstetisk betydning.
- 8) Det skal være et fremragende eksempel på hovedperioder i jordens historie, og inkludere et bevis for liv, betydningsfulde pågående geologiske processer i udviklingen af landformer, eller have betydningsfulde geomorfe- eller fysiografiske kendetegn.
- 9) Det skal have særlige eksempler på betydningsfulde i gangværende økologiske og biologiske processer i evolutionen og udviklingen af økosystemer på land, i ferskvand, ved kyster og i havet samt plante- og dyresamfund.
- 10) Det skal indeholde de vigtigste og mest signifikante naturlige levesteder for bevaring på stedet af biologisk mangfoldighed, herunder levesteder for truede arter, der har særlig universel betydning ud fra et videnskabeligt eller bevaringsmæssigt synspunkt

BILAG 2: grafisk fremstilling af World Heritage steder.

Screen-dump fra UNESCO's hjemmeside der viser, at der ikke er én eneste UNESCO-anerkendt World Heritage park i det arktiske med fokus på kulturelle forhold (de gule firkanter på spidsen). Der er enkelte begrundet i naturforhold (de grønne prikker), bl.a. *Ilulissat Isfjord* og de to russiske *Wrangel Ø* og *Putorana Plateau*. I Canada er *L'Anse aux Meadows* på nordspidsen af Newfoundland en af de nordligste. Den er begrundet i sporene efter nordboernes bosætning omkr. år 1.000 AD.

BILAG 3. Billede fra Susan Barr et al 2012. Assessment of Cultural Heritage Monuments and Sites in the Arctic.

De viste lokaliteter er udvalgt af sagkyndige fra de enkelte Arctic Council medlemslande. De anførte numre svarer til de numre, der er anført ud for lokaliteterne i gennemgangen af de få relevante.

